

भवतः नाम किम् ?
Bhavataḥ nāma kim ?

मम नाम कृष्णः ।
Mama nāma Kṛṣṇaḥ.

भवत्याः नाम किम् ?
Bhavatyāḥ nāma kim ?

मम नाम राधा ।
Mama nāma Rāḍha.

एतस्य उत्तरं लिखतु - Etasya uttaram likhatu

भवतः नाम किम् ? Bhavataḥ nāma kim ? ----- |
भवत्याः नाम किम् ? Bhavatyāḥ nāma kim ? ----- |

1.2 अ

उदाहरणं दृष्ट्वा तादृशवाक्यानि लिखतु - (Udāharaṇam dr̥ṣṭvā tadṛśavākyaṇi likhatu)

बालकः
Bālakah

१. एषः बालकः ।
Eṣah bālakah

१. सः वृद्धः ।
Sah Ṽṛddhah

वृद्धः
Ṽṛddhah

गणेशः
Gaṇeśah

२. ————— ।

२. ————— ।

गोविन्दः
Govindah

आरक्षकः
Ārakṣakah

३. ————— ।

३. ————— ।

सैनिकः
Sainikah

1.2 आ

सीता
Sītā

१. एषा सीता ।
Eṣā Sītā.

१. सा सन्ध्या ।
Sā Sandhyā

सन्ध्या
Sandhyā

बालिका
Bālikā

२. ————— ।

२. ————— ।

वृद्धा
Ṽṛddhā

नलिनी
Nalinī

३. ————— ।

३. ————— ।

सावित्री
Sāvitrī

पुस्तकम्
Pustakam

१. एतत् पुस्तकम् ।
Etat Pustakam.

१. तत् गृहम् ।
Tat Grham.

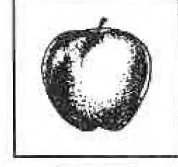
गृहम्
Grham

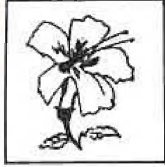
छत्रम्
Chatram

२. ————— ।

२. ————— ।

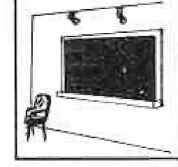
फलम्
Phalam

पुष्पम्
Puspam

३. ————— ।

३. ————— ।

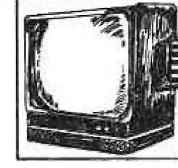
कृष्णफलकम्
Kṛṣṇaphalakam

उपनेत्रम्
Upanetram

४. ————— ।

४. ————— ।

दूरदर्शनम्
Dūradarśanam

एषः Eṣaḥ - सः Saḥ

एषा Eṣā - सा Sā

एतत् Etat - तत् Tat

कः Kaḥ

का Kā

किम् Kim

?

1.2 ई

उदाहरणं दृष्ट्वा वाक्यानि लिखतु - *Udāharanam dr̥ṣṭvā vākyaṇi likhatu*

१. सा बालिका वा ? Sā bālikā vā ?	आम्, सा बालिका । Ām, sā bālikā.
२. — बालकः वा ? bālakah vā ?	_____
३. — द्वारं dwāram — ?	_____
४. — सैनिकः sainikah — ?	न, _____
५. — युवतिः yuvatih — ?	_____
६. — चित्रं citram — ?	_____

1.2 उ

निर्मला Nirmalā	बालिका bālikā	✓	युवतिः yuvatih	×
रोहिणी Rohiṇī	वैद्या vaidyā	×	विद्यार्थिनी vidyārthinī	✓
महेशः Maheśah	विद्यार्थी vidyārthī	✓	वैद्यः vaidyah	×
अनन्तः Anantah	शिक्षकः shikṣakah	✓	लिपिकारः lipikarah	×
देवदत्तः Devadattah	न्यायवादी nyāyavādī	×	उट्टङ्कः utṭaṅkakah	✓
नागराजः Nāgarājah	चित्रकारः citrakarah	×	आरक्षकः ārakṣakah	✓

एतस्य कोष्ठकस्य साहाय्येन वाक्यानि लिखतु - *Etasya koṣṭhakasya sāhāyyena vākyaṇi likhatu*

१. निर्मला बालिका वा ? Nirmalā bālikā vā ?	आम्, निर्मला बालिका । Ām, Nirmalā bālikā.	सा युवतिः न । Sā yuvatih na.
२. रोहिणी वैद्या वा ? Rohiṇī vaidyā vā ?	न, रोहिणी वैद्या न । Na, Rohiṇī vaidyā na.	सा विद्यार्थिनी । Sā vidyārthinī.
३. _____ ?	_____	_____
४. _____ ?	_____	_____
५. _____ ?	_____	_____
६. _____ ?	_____	_____

रामः	Rāmaḥ	सीता	Sītā	पुस्तकम्	pustakam
ग्रन्थः	granthaḥ	घटी	ghaṭī	पुष्पम्	puṣpam
श्लोकः	ślokaḥ	बालिका	bālikā	वस्त्रम्	vastram
दर्पणः	darpaṇaḥ	लता	latā	गृहम्	gṛham
विद्युद्दीपः	vidyuddīpaḥ	सञ्चिका	sañcikā	चित्रम्	citram
गजः	gajaḥ	लेखनी	lekhanī	पत्रम्	patram

रिक्तस्थलानि सः / सा / तत् एतेषु उचितरूपेण पूरयतु - Riktasthalāni saḥ / sâ / tat eteṣu uchitarūpeṇa pūrayatu.

- पुल्लिङ्गशब्दतः पूर्व 'सः' इत्येव लेखनीयम् । Pulliṅgaśabdataḥ pūrvam 'saḥ' ityeva lekhanīyam.
- स्त्रीलिङ्गशब्दतः पूर्व 'सा' इत्येव लेखनीयम् । Strīliṅgaśabdataḥ pūrvam 'sâ' ityeva lekhanīyam.
- नपुंसकलिङ्गशब्दतः पूर्व 'तत्' इत्येव लेखनीयम् । Napumsakaliṅgaśabdataḥ pūrvam 'tat' ityeva lekhanīyam.

1.2 ऊ

सः रामः । Saḥ Rāmaḥ.

----- |

----- |

----- |

----- |

----- |

सा सीता । Sâ Sītā.

----- |

----- |

----- |

----- |

----- |

तत् पुस्तकम् । Tat pustakam

----- |

----- |

----- |

----- |

----- |

रिक्तस्थलानि एषः / एषा / एतत् / कः / का / किम् ? एतेषु उचितरूपेण पूरयतु
Riktasthalāni eṣaḥ / eṣâ / etat / kaḥ / kâ / kim ? eteṣu uchitarūpeṇa pūrayatu.

1.2 ऋ

कः रामः ?
Kaḥ Rāmaḥ ?

----- |

----- |

----- ?

----- |

----- ?

का सीता ?
Kâ Sītā ?

----- |

----- |

----- ?

----- |

----- ?

किं पुस्तकम् ?
Kim pustakam ?

----- |

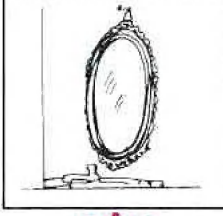
----- |

----- ?

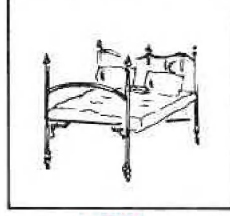
----- |

----- ?

नित्योपयोगीनि वस्तुनि Nityopayogī ni vastūni

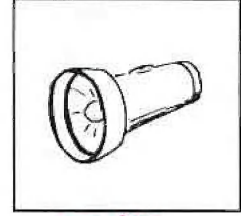
दर्पणः
darpaṇaḥ

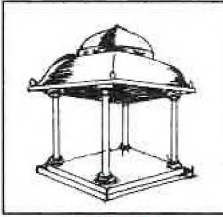
मञ्चः
mancaḥ

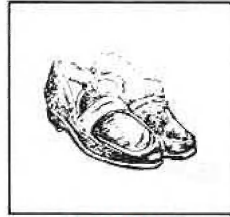
विद्युद्दीपः
vidyuddīpaḥ

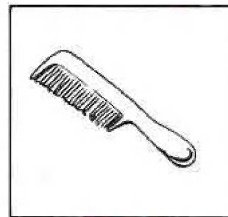
करदीपः
karadīpaḥ

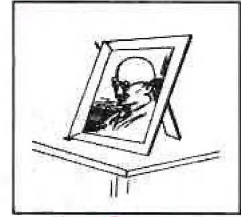
मण्डपः
maṇḍapaḥ

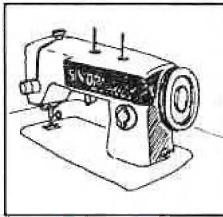
पादत्राणम्
pādatrāṇam

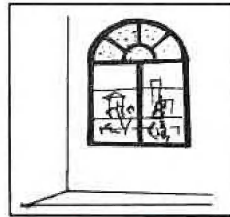
कङ्कतम्
kaṅkatam

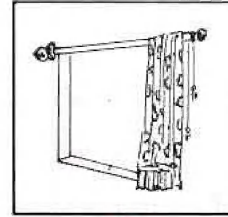
भावचित्रम्
bhāvacitraṁ

सीवनयन्त्रम्
sīvanayantram

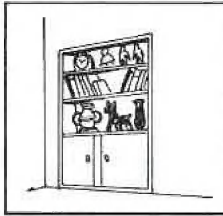
वातायनम्
vātāyanam

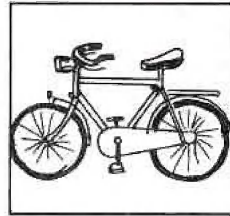
जवनिका
javanikā

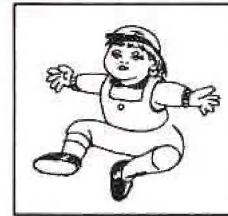
यानपेटिका
yānapetikā

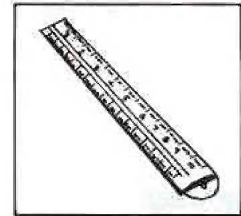
निधानिका
nidhānikā

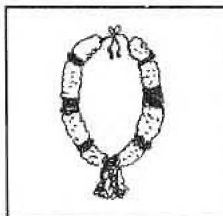
द्विचक्रिका
dvicakrikā

पाञ्चालिका
pañcālikā

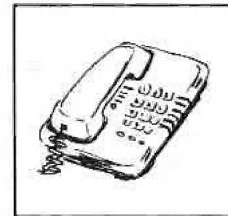
मापिका
māpikā

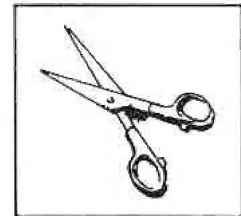
माला
mālā

पुष्पाधानी
puṣpādhānī

दूरवाणी
dūravāṇī

कर्तरी
kartarī

1.4

चित्रं दृष्ट्वा 'अस्ति' अथवा 'नास्ति' इति लिखतु - Citram dr̥ṣtvā 'asti' athavā 'nāsti' iti likhatu.

पुस्तकम् अस्ति । Pustakam asti.

घटी Ghaṭī ----- ।

उपनेत्रम् Upanetram ----- ।

लेखनी Lekhanī ----- ।

दूरवाणी Dūravānī ----- ।

विद्युद्दीपः नास्ति । Vidyuddīpaḥ nāsti.

पुष्पं Puṣpam ----- ।

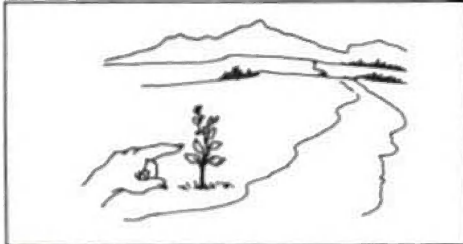
सङ्गणकम् Saṅgaṇakam ----- ।

चषकः Caṣakaḥ ----- ।

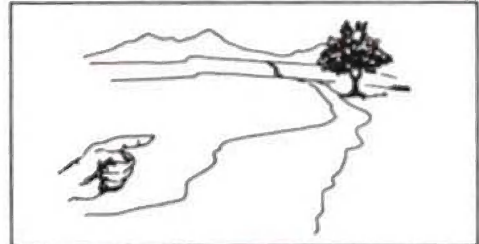
पत्रिका Patrikā ----- ।

1.5

उदाहरणं दृष्ट्वा चित्रस्य अधः स्थितं रिक्तं स्थानं पूरयतु - Udāharaṇam dr̥ṣtvā citrasya adhaḥ stitām sthānam pūrayatu.

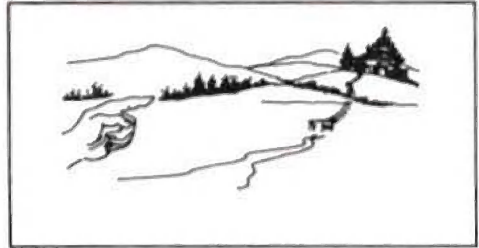
सस्यम् अत्र अस्ति । Sasyam atra asti.

वृक्षः तत्र अस्ति । Vṛkṣaḥ tatra asti.

कार्याणं Kāryāṇam ---- अस्ति । asti.

देवालयः Devālayaḥ ---- अस्ति । asti.

1.6 अ

वायुः सर्वत्र अस्ति । Vāyuh sarvatra asti.

देवः Devaḥ----- अस्ति । asti.

सर्वत्र Sarvatra

मम मित्रम् अन्यत्र अस्ति । Mama mitram anyatra asti.

तस्य गृहम् Tasya gr̥ham ----- अस्ति । asti.

अन्यत्र Anyatra

1.6 आ

पुस्तकम् Pustakam	अत्र Atra	अस्ति Asti
	तत्र Tatra	
	कुत्र Kutra	
	सर्वत्र Sarvatra	
गृहम् Gr̥ham	अन्यत्र Anyatra	नास्ति Nāsti
	एकत्र Ekatra	

एतस्य कोष्ठकस्य आधारेण वाक्यानि लिखतु Etasya koṣṭhakasya ādhāreṇa vākyāni likhatu

१. पुस्तकम् अत्र अस्ति । Pustakam atra asti.

२. ----- |

३. ----- |

४. ----- |

५. ----- |

६. ----- |

७. ----- |

८. ----- |

९. ----- |

१०. ----- |

११. ----- |

१२. ----- |

भवान् कः ? Bhavān Kaḥ ?

अहं वैद्यः । Aham vaidyah.

अहं विद्यार्थी ।
Aham vidyārthī.

भवती का ? Bhavatī Kā ?

अहं गृहिणी ।
Aham gr̥hinī.

अहं विद्यार्थिनी ।
Aham vidyārthinī.

एतस्य उत्तरं लिखतु - Etasya uttaram likhatu.

भवान् कः ? Bhavān kaḥ ? ----- |

भवती का ? Bhavatī kā ? ----- |

अहं Aham, भवान् Bhavān, भवती Bhavatī

1.8 अ

उदाहरणं दृष्ट्वा तादृशवाक्यानि लिखतु - *Udāharaṇam dṛṣṭvā tādr̥śavākyaṇi likhatu.*

रामः Rāmah

१. **एतस्य** नाम रामः ।
Etasya nāma Rāmaḥ.

१. **तस्य** नाम कृष्णः ।
Tasya nāma Kṛṣṇaḥ.

कृष्णः Kṛṣṇaḥ

गणेशः Gaṇeśaḥ

२. _____ ।

२. _____ ।

आञ्जनेयः Anjaneyaḥ

शिवः Sivah

३. _____ ।

३. _____ ।

बुद्धः Buddhah

रामायणम् Rāmāyaṇam

४. _____ ।

४. _____ ।

महाभारतम् Mahābhārataṁ

1.8 आ

उमा Umā

१. **एतस्याः** नाम उमा ।
Etasyāḥ nāma Umā.

१. **तस्याः** नाम गीता ।
Tasyāḥ nāma Gītā.

गीता Gītā

लीला Līlā

२. _____ ।

२. _____ ।

रमा Ramā

लक्ष्मीः Lakṣmīḥ

४. _____ ।

४. _____ ।

सरस्वती Sarasvatī

1.9 अ

आवरणे विद्यमानस्य पदस्य उचितं रूपं रिक्ते स्थले लिखतु - Āvaraṇe vidyamānasya padasya
ucitam rūpam rikte sthale likhatu

उदा - (सरयूनदी Sarayūnādī) सरयूनद्याः तीरे अयोध्या अस्ति । Sarayūnadyāḥ tīre
Ayodhyā asti.

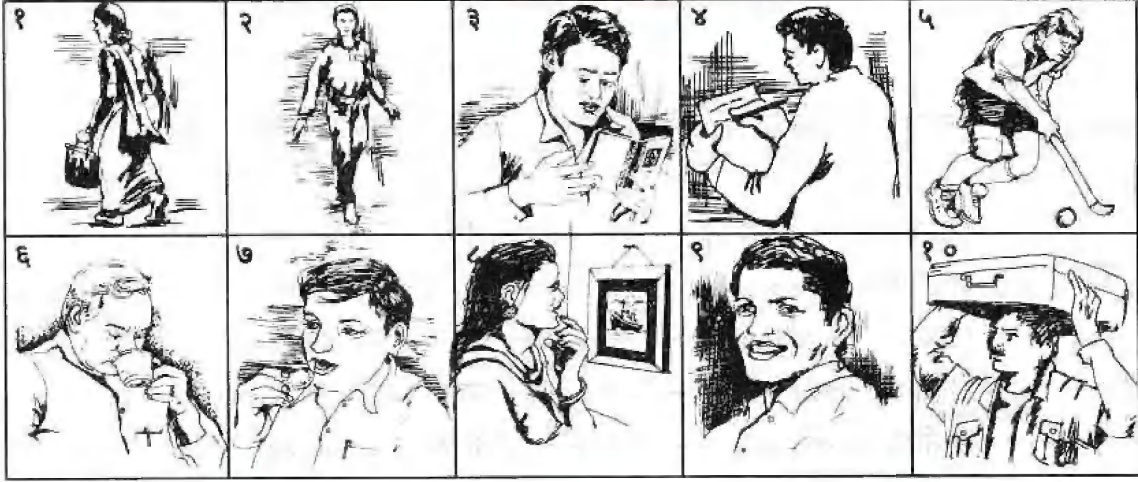
(अयोध्या Ayodhyā) ----- राजा दशरथः । rājā Daśarathaḥ.
(दशरथः Daśarathaḥ) ----- चत्वारः पुत्राः । catvāraḥ putrāḥ.
(प्रथमः Prathamah) ----- नाम रामः । nāma Rāmaḥ.
(द्वितीयः Dvītiyaḥ) ----- नाम भरतः । nāma Bharataḥ.
(तृतीयः Tṛtīyaḥ) ----- (चतुर्थः caturthaḥ) ----- च नाम
लक्ष्मणः शत्रुघ्नः च । ca nāma Lakṣmaṇaḥ Śatrughnaḥ ca.
रामः Rāmaḥ (कौसल्या Kousalyā) ----- पुत्रः । putraḥ.
भरतः Bharataḥ (कैकेयी Kaikeyī) ----- पुत्रः । putraḥ.
(लक्ष्मणः Lakṣmaṇaḥ) ----- (शत्रुघ्नः Śatrughnaḥ) -----
च माता सुमित्रा । ca mata Sumitrā.
रामः Rāmaḥ (रावणः Rāvaṇaḥ) ----- (कुम्भकर्णः
Kumbhakarnaḥ) ----- च वधं कृतवान् । ca vadhaṁ kṛtavān.

1.9 आ

(मथुरा Mathurā) ----- राजा उग्रसेनः । rājā Ugrasenaḥ.
(उग्रसेनः Ugrasenaḥ) ----- पुत्रः कंसः । putraḥ Kamsaḥ.
(कंसः Kamsaḥ) ----- भगिनी देवकी । bhaginī Devakī.
(देवकी Devakī) ----- पतिः वसुदेवः, पुत्रः कृष्णः । patiḥ
Vasudevaḥ, putraḥ Kṛṣṇaḥ.
कृष्णः Kṛṣṇaḥ (नन्दगोपः Nandagopaḥ) ----- (यशोदा Yaśodā)
----- च पालितपुत्रः अपि । ca palitaputraḥ api.
(कुन्ती Kuntī) ----- पुत्रः अर्जुनः । putraḥ Arjunaḥ.
सः अर्जुनः Saḥ Arjunaḥ (कृष्णः Kṛṣṇaḥ) ----- (भगिनी bhaginī)
----- (सुभद्रा Subhadrā) ----- पतिः । patiḥ.
(सुभद्रा Subhadrā) ----- पुत्रः अभिमन्युः । putraḥ Abhimanyuḥ.
अभिमन्युः Abhimanyuḥ (उत्तरा Uttarā) ----- पतिः । patiḥ.

2.1 अ

क्रियापदानि Kriyāpadāni

१. सा गच्छति ।
Sā gacchati.

२. सः आगच्छति ।
Saḥ āgacchati.

३. सः पठति ।
Saḥ paṭhati.

४. सः लिखति ।
Saḥ likhati.

५. सः क्रीडति ।
Saḥ krīḍati.

६. सः पिबति ।
Saḥ pibati.

७. सः खादति ।
Saḥ khādati.

८. सा पश्यति ।
Sā paśyati.

९. सः हसति ।
Saḥ hasati.

१०. सः नयति । Saḥ nayati.

2.1 आ

एवमेव एषः, एषा, एतत्, सः, सा, तत्, भवान्, भवती - एतैः शब्दैः सह क्रियापदानाम् अभ्यासं करोतु ।
यथा - एषः गच्छति, एषा गच्छति ..... । Evameva eṣaḥ, eṣā, etat, saḥ, sā, tat, bhavān, bhavatī - etaiḥ śabdaiḥ saha kriyāpadānām abhyāsaṁ karotu. Yathā - Eṣaḥ gacchati, Eṣā gacchati.

2.2

अहं गच्छामि ।
Ahaṁ gacchāmi

उदाहरणं दृष्ट्वा तानि क्रियापदानि परिवर्तयतु - *Udāharanam dṛṣṭvā tāni kriyāpadāni parivartayatu.*

उदा - गच्छति - १. अहं गच्छामि । २. _____ ।
gacchati - Aham gacchāmi.

३. _____ । ४. _____ ।

५. _____ । ६. _____ ।

७. _____ । ८. _____ ।

९. _____ । १०. _____ ।

2.3 अ

एतत् सम्भाषणं पठतु - *Etat sambhāṣanam paṭhatu.*

वितारकः -
Vitāraḥ भोः, किम् आवश्यकम् ?
Bhoh, kim āvaśyakam ?

ग्राहकः -
Grāhakaḥ काफी आवश्यकम् ।
Kāphī āvaśyakam.

वितारकः - जलम् आवश्यकं किम् ?
Jalam āvaśyakam kim ?

ग्राहकः - मास्तु । काफी आवश्यकम् ।
Māstu. kāphī āvaśyakam.

वितारकः - स्वीकरोतु । Svīkarotu.

ग्राहकः - किञ्चित् शर्करा ..... । Kiñcit śarkarā ...

वितारकः - स्वीकरोतु । पुनः आवश्यकं वा ? Svīkarotu. Punah āvaśyakam vā ?

ग्राहकः - पर्याप्तम् । पुनः मास्तु । Paryāptam. Punah māstu.

आवश्यकम् Āvaśyakam मास्तु Māstu

पर्याप्तम् Paryāptam

2.3 आ

एतत् चित्रं पश्यतु । चित्रस्य आधारेण एकं सम्भाषणं
लिखतु - *Etat citram paśyatu. Cītrasya*
ādhāreṇa ekam sambhāṣaṇam likhatu.

(सम्भाषणे एते शब्दाः भवन्तु - *Sambhāṣaṇe ete*
śabdāḥ bhavantu शाटिका, चोलः, युतकम्,
ऊरुकम् *Śāṭikā, colah, yutakam, Ūrukam*)

पत्नी Patnī - _____
_____ |

विक्रेता Vikretā - _____ |

पतिः Patih - _____ |

विक्रेता _____ |

पतिः _____ |

विक्रेता _____ |

पत्नी _____ |

विक्रेता _____ |

पतिः _____ |

2.4 अ

उपविशतु Upaviśatu

उत्तिष्ठतु Utiṣṭhatu

एतेषां क्रियापदानां प्रार्थनारूपाणि / आज्ञारूपाणि लिखतु - Eteṣāṃ kriyāpadānam
prārthanārūpāṇi / ajñārūpāṇi likhatu.

यथा - गच्छति - गच्छतु ।
Gacchati - Gacchatu.

आगच्छति - ----- ।
āgacchati

पठति Paṭhati - ----- ।	लिखति Likhati - ----- ।
क्रीडति Krīḍati - ----- ।	पिबति Pibati - ----- ।
खादति Khādati - ----- ।	नयति Nayati - ----- ।
हसति Hasati - ----- ।	पश्यति Paśyati - ----- ।
मिलति Milati - ----- ।	तिष्ठति Tiṣṭhati - ----- ।
करोति Karoti - ----- ।	भवति Bhavati - ----- ।

2.4 आ

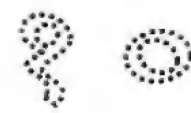
एषः, एषा, सः, सा, एतत्, तत्, भवान्, भवती - एतैः सह एतेषाम् उपयोगं करोतु । Eṣaḥ, eṣā, saḥ,
sā, etat, tat, bhavān, bhavatī - etaiḥ saha eteṣāṃ upayogam karotu.

यथा - एषः गच्छतु । Eṣaḥ gacchatu.
----- लिखतु । likhatu.
----- खादतु । khādatu.
----- ।
----- ।

एषा पठतु । Eṣā paṭhatu.
तत् ----- । Tat
----- ।
----- ।
----- ।

3.1

सङ्ख्याः Saṅkhyāḥ

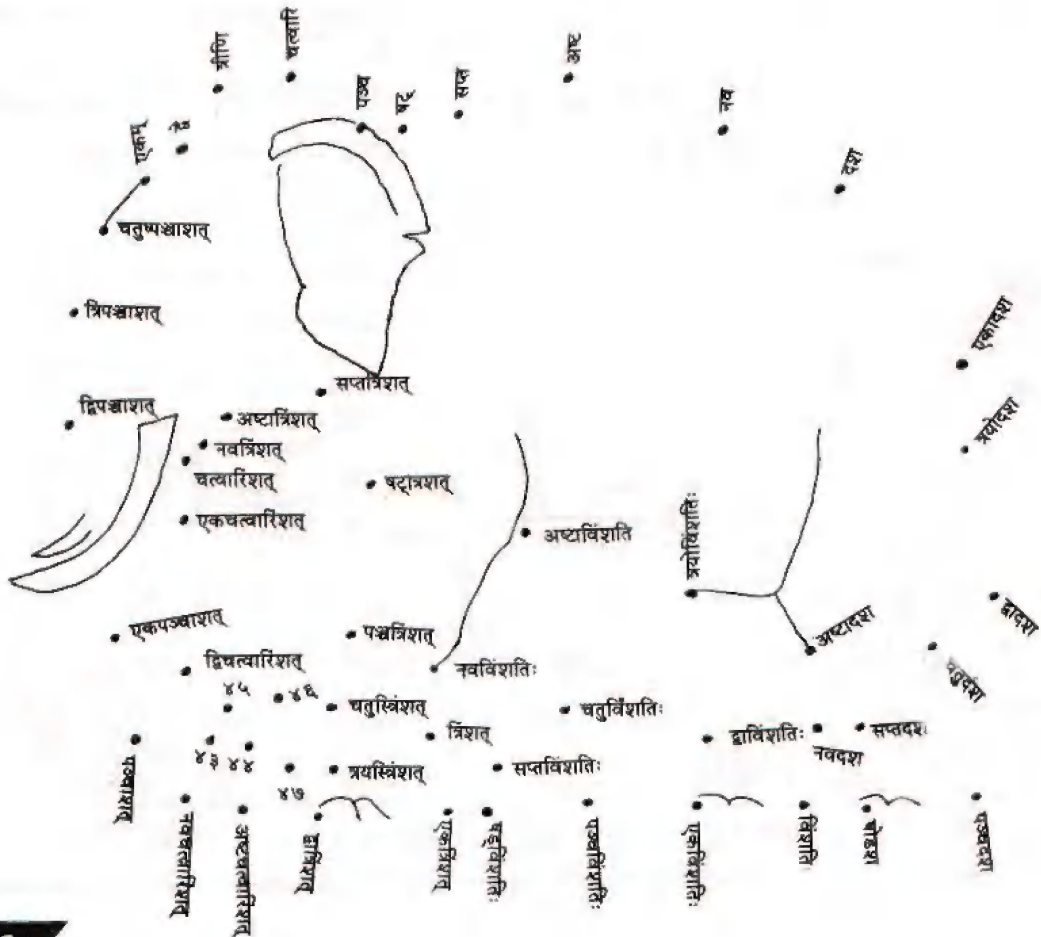
				
एकम् Ekam	द्वे Dve	त्रीणि Trīṇi	चत्वारि Catvāri	पञ्च Pañca
				
षट् Ṣaṭ	सप्त Sapta	अष्ट Aṣṭa	नव Nava	दश Daśa

एताः सङ्ख्याः उच्चैः पठतु - Etāḥ saṅkhyāḥ uccaiḥ paṭhatu.

११ एकादश	Ekādaśa	२१ एकविंशतिः	Ekaviṁśatiḥ	३१ एकत्रिंशत्	Ekatrimśat
१२ द्वादश	Dvādaśa	२२ द्वविंशतिः	Dvāviṁśatiḥ	३२ द्वत्रिंशत्	Dvātrimśat
१३ त्रयोदश	Trayodaśa	२३ त्रयोविंशतिः	Trayoviṁśatiḥ	३३ त्रयस्त्रिंशत्	Trayastrimśat
१४ चतुर्दश	Caturdaśa	२४ चतुर्विंशतिः	Caturviṁśatiḥ	३४ चतुस्त्रिंशत्	Catustrimśat
१५ पञ्चदश	Pañcadaśa	२५ पञ्चविंशतिः	Pañcaviṁśatiḥ	३५ पञ्चत्रिंशत्	Pañcatrimśat
१६ षोडश	Ṣoḍaśa	२६ षट्त्रिंशतिः	Ṣaṭtriṁśatiḥ	३६ षट्त्रिंशत्	Ṣaṭtrimśat
१७ सप्तदश	Saptadaśa	२७ सप्तविंशतिः	Saptaviṁśatiḥ	३७ सप्तत्रिंशत्	Saptatrimśat
१८ अष्टादश	Aṣṭādaśa	२८ अष्टविंशतिः	Aṣṭaviṁśatiḥ	३८ अष्टत्रिंशत्	Aṣṭātrimśat
१९ नवदश	Navadaśa	२९ नवविंशतिः	Navaviṁśatiḥ	३९ नवत्रिंशत्	Navatrimśat
२० विंशतिः	Viṁśatiḥ	३० त्रिंशत्	Trimśat	४० चत्वारिंशत्	Catvārimśat

3.2

अथः एकं चित्रम् अस्ति । तत्र क्रमेण सङ्ख्याः योजयित्वा कः प्राणी अस्ति इति जानातु - Adhah ekam citram asti. Tatra krameṇa saṅkhyāḥ yojayitvā kaḥ prāṇī asti iti jānātu.

समयः Samayaḥ

पञ्चवादनम्
Pañcavādanam

सपादषड्वादनम्
Sapādaṣadvādanam

सार्धसप्तवादनम्
Sārdhasaptavādanam

पादोन-नववादनम्
Pādona-navavādanam

दशाधिक-नववादनम्
Daśādhika-navavādanam

पञ्चन्यून-दशवादनम्
Pañcanyūna-daśavādanam

समयम् अक्षरैः लिखतु - *Samayam akṣaraiḥ likhatu.*

यथा - 8.15 सपाद-अष्टवादनम् । Sapāda-aṣṭavādanam.	10.35 -----
9.10 -----	12.40 -----
11.20 -----	10.45 -----

घट्यां समयं दर्शयतु - *Ghaṭyām samayaṁ darśayatu*

यथा - 6.05	5.45	12.25
3.50	9.30	4.10

विशेषसूचना - (*Viśeṣasūcanā*)

1.00 - एकं वादनम्	Ekam vādanam	✗ एकवादनम्	Ekavādanam	✓
2.00 - द्वे वादनम्	Dve vādanam	✗ द्विवादनम्	Dvivādanam	✓
3.00 - त्रीणि वादनम्	Triṇi vādanam	✗ त्रिवादनम्	Trivādanam	✓
4.00 - चत्वारि वादनम्	Catvāri vādanam	✗ चतुर्वादनम्	Caturvādanam	✓

4.1

पाकशालासम्बन्धीनि वस्तूनि Pākaśālāsambandhīni vastūni

चषकः
Casakah

चमसः
Camasah

घटः
Ghat ah

मन्थानः
Manthānah

करण्डकः
Karandakah

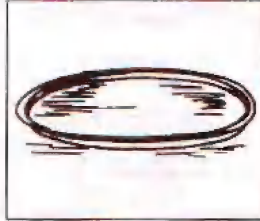
पात्रम्
Pātram

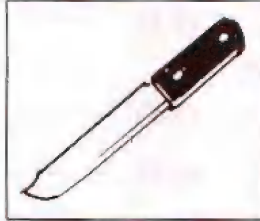
मिश्रकम्
Mishrakam

पेषकम्
Pesakam

स्थालिका
Sthālikā

छुरिका
Churikā

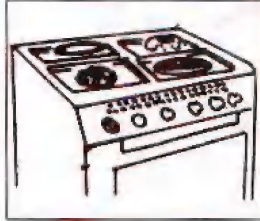
अग्निपेटिका
Agnipet ikā

सिक्थवर्तिका
Sikthavartikā

आधानिका
Ādhānikā

अनिलचुल्लिः
Anilacullih

द्रोणी
Droni

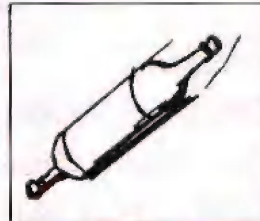
दर्वी
Darvi

बाष्पस्थाली
Bāshpasthālī

कूपी
Kūpi

वेल्लनी
Vellani

चषकाधानी
Caṣakādhānī

4.2 अ

बहुवचनम् Bahuvacanam

रिक्तेषु स्थलेषु बहुवचनरूपाणि लिखतु - Riktesu sthaleṣu bahuvacanarūpāṇi likhatu.

एकवचनम् Ekavacanam	बहुवचनम् Bahuvacanam	एकवचनम् Ekavacanam	बहुवचनम् Bahuvacanam
बालकः Bālakaḥ	बालकाः (पु) Bālakāḥ	फलम् Phalam	फलानि (न) Phalāni
शिक्षकः Śikṣakaḥ	शिक्षकाः Śikṣakāḥ	वनम् Vanam	वनानि Vanāni
चषकः Caṣakaḥ	-----	फेनकम् Phenakam	-----
घटः Ghaṭaḥ	-----	गृहम् Gr̥ham	-----
चमसः Camasaḥ	-----	वस्त्रम् Vastram	-----
बालिका Bālikā	बालिकाः (स्त्री) Bālikāḥ	लेखनी Lekhanī	लेखन्यः (स्त्री) Lekhanyaḥ
छुरिका Churikā	छुरिकाः Churikāḥ	अङ्कनी Aṅkanī	अङ्कन्यः Aṅkanyaḥ
स्थालिका Sthālikā	-----	सम्मार्जनी Sammārjanī	-----
अग्निपेटिका Agnipetikā	-----	द्रोणी Dronī	-----
सिक्थवर्तिका Sikthavartikā	-----	कूपी Kūpī	-----

4.2 आ

सः Saḥ ते Te	एषः Eṣaḥ एते Ete	कः Kaḥ के Ke
सा Sā ताः Tāḥ	एषा Eṣā एताः Etāḥ	का Kā काः Kāḥ
तत् Tat तानि Tāni	एतत् Etat एतानि Etāni	किम् Kim कानि Kāni

पूर्वतनकोष्ठकस्य साहाय्येन रिक्तस्थलानि पूरयतु । *Pūrvatanakoṣṭhakasya sāhāyyena riktasthalāni pūrayatu.*

उदा -

एते Ete बालकाः ।	Bālakāḥ	एताः Etāḥ द्रोण्यः ।	Droṇyāḥ
----- चषकाः ।	Caṣakāḥ	----- अग्निपेटिकाः ।	Agnipeṭikāḥ
----- पुस्तकानि ।	Pustakāni	----- घटाः ।	Ghaṭāḥ
----- स्थालिकाः ।	Sthālikāḥ	----- सम्मार्जन्यः ।	Sammārjanyāḥ
----- बाष्पस्थाल्यः ?	Bāṣpasthālyāḥ ?	----- वस्त्राणि ?	Vastrāṇi ?

4.2 इ

बहुवचनरूपाणि लिखतु - *Bahuvacanarūpāṇi likhatu.*

उदा - एषः जनः ।	एते जनाः ।	कः जनः ?	----- ?
Eṣaḥ janāḥ.	Ete janāḥ.	Kaḥ janāḥ ?	
एषा महिला ।	----- ।	सा स्थालिका ।	----- ।
Eṣā mahilā.		Sā Sthālikā.	
तत् उपनेत्रम् ।	----- ।	सः चमसः ।	----- ।
Tat upanetram.		Saḥ camasaḥ.	
किं फलम् ?	----- ?	का भगिनी ?	----- ?
Kim phalam ?		Kā bhaginī ?	
एतत् गृहम् ।	----- ।	एषः सैनिकः ।	----- ।
Etat gr̥ham.		Eṣaḥ sainikaḥ.	

4.2 ई

एकवचनम्   बहुवचनम्
Ekavacanam   Bahuvacanam

भवान्   भवन्तः
Bhavān.   Bhavantaḥ.

भवती   भवत्यः
Bhavatī.   Bhavatyāḥ.

अहम्   वयम्
Aham   Vayam

भवान् बालकः ।   भवन्तः बालकाः ।
Bhavān bālakāḥ.   Bhavantaḥ bālakāḥ.

----- बालिका ।   ----- बालिकाः ।
..... bālikā.   ..... bālikāḥ.

----- युवकः ।   ----- युवकाः ।
..... yuvakaḥ.   ..... yuvakāḥ.

----- महिला ।   ----- महिलाः ।
..... mahilā.   ..... mahilāḥ.

4.2 उ

प्रयोगपरिवर्तनं करोतु - *Prayogapārivartanam karotu* -

यथा -	१) भवान् बालकः । Bhavān bālakaḥ.	अहं बालकः । Aham bālakaḥ.
	२) भवती अध्यापिका । Bhavatī adhyāpikā.	-----
	३) भवन्तः शिक्षकाः । Bhavantaḥ śikṣakāḥ.	वयं शिक्षकाः । Vayam śikṣakāḥ.
	४) भवत्यः विद्यार्थिन्यः । Bhavatyāḥ vidyārthinyāḥ.	-----

4.2 ऊ

प्रश्नान् लिखतु - *Praśnān likhatu*.

यथा -	एते छात्राः । Ete chātrāḥ.	एते के ? Ete ke ?
	एताः स्थालिकाः । Etāḥ sthālīkāḥ.	----- ?
	वयं सचिवाः । Vayam sacivāḥ.	----- ?
	एतानि चित्राणि । Etāni citrāṇi.	----- ?
	ताः पत्रिकाः । Tāḥ patrikāḥ.	----- ?
	वयं शिक्षिकाः । Vayam śikṣikāḥ.	----- ?
	ते वैद्याः । Te vaidyāḥ.	----- ?

4.3 अ

क्रियापदानि (ब.व.) Kriyāpadāni (ba.va.)

अधोरेखाङ्कितस्य केवलं वचनपरिवर्तनं करोतु - *Adhorekhāṅkitasya kevalam vacanapārivartanam karotu* -

यथा -

सः विद्यालये पठति । Saḥ vidyālaye paṭhati.	ते विद्यालये पठन्ति । Te vidyālaye paṭhanti.
सा गृहे वसति । Sā grhe vasati.	-----
एषः कार्यालये तिष्ठति । Eṣaḥ kāryālaye tiṣṭhati.	-----
लतायां पुष्पं विकसति । Latāyām puṣpam vikaṣati.	-----
भवान् क्रीडाङ्गणे क्रीडति । Bhavān kridāṅgaṇe kṛīḍati.	-----

भवती प्रतिदिनं नृत्यति ।	Bhavatī pratidinam nṛtyati.	-----	
वने सिंहः गर्जति ।	Vane simhaḥ garjati.	-----	
एषा चित्रं पश्यति ।	Eṣā citram paśyati.	-----	
बालः शालां गच्छति ।	Bālāḥ śālām gacchati.	-----	
वानरः फलं खादति ।	Vānaraḥ phalam khādati.	-----	

4.3 आ

बहुवचनरूपाणि लिखतु - *Bahuvacanarūpāṇi likhatu.*

यथा -

भवान् पठतु ।	Bhavān paṭhatu.	भवन्तः पठन्तु ।	Bhavantaḥ paṭhantu.
भवती लिखतु ।	Bhavatī likhatu.	-----	
अम्बा गच्छतु ।	Ambā gacchatu.	-----	
अनुजः क्रीडतु ।	Anujaḥ krīḍatu.	-----	
बालिका नृत्यतु ।	Bālikā nṛtyatu.	-----	
एषः तिष्ठतु ।	Eṣaḥ tiṣṭhatu.	-----	

4.3 इ

बहुवचनरूपाणि लिखतु - *Bahuvacanarūpāṇi likhatu -*

यथा -

अहं खादामि ।	Aham khādāmi.	वयं खादामः ।	Vayaṁ khādāmaḥ.
अहं हसामि ।	Aham hasāmi.	-----	
अहम् इच्छामि ।	Aham icchāmi.	-----	
अहं पिबामि ।	Aham pibāmi.	-----	

4.4

विशेषाभ्यासः Viśeṣābhyāsaḥ

करोति Karoti - कुर्वन्ति Kurvanti	करोमि Karomi - कुर्मः Kurmaḥ
शृणोति Śṛṇoti - शृण्वन्ति Śṛṇvanti	शृणोमि Śṛṇomi - शृणुमः Śṛṇumaḥ
ददाति Dadāti - ददति Dadati	ददामि Dadāmi - ददामः Dadmaḥ
जानाति Jānāti - जानन्ति Jānanti	जानामि Jānāmi - जानीमः Jānīmaḥ
शक्नोति Śaknoti - शक्नुवन्ति Śaknuvanti	शक्नोमि Śaknomi - शक्नुमः Śaknumaḥ

एतेषाम् उपयोगं कृत्वा वाक्यानि लिखतु - Eteṣām upayogam kṛtvā vākyāni likhatu.

उदा - १. कर्मकराः कार्यं कुर्वन्ति । २. _____
Karmakarāḥ kāryam kurvanti.

३. _____ ४. _____

५. _____ ६. _____

७. _____ ८. _____

९. _____ १०. _____

4.5

कति ? Kati ?

उदाहरणं दृष्ट्वा तादृशानि वाक्यानि लिखतु - Udāharaṇam dṛṣṭvā tādrśāni vākyāni likhatu.

यथा -

पञ्च स्यूताः सन्ति । Pañca syūtāḥ santi.

कति स्यूताः सन्ति ? Kati syūtāḥ santi ?

षट् फलानि सन्ति । Ṣaṭ phalāni santi.

_____ ?

अष्ट पर्णानि सन्ति । Aṣṭa parṇāni santi.

_____ ?

षट् वातायनानि सन्ति । Ṣaṭ vātāyanāni santi.

_____ ?

_____ अङ्कन्यः सन्ति । ankanyāḥ santi.

_____ ?

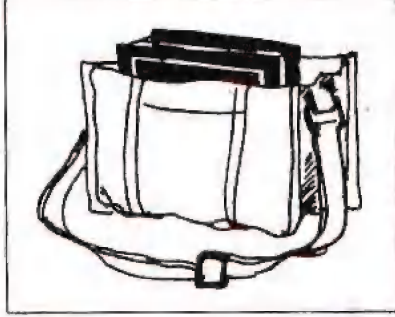
_____ कुञ्चिकाः kuñcikāḥ _____ ।

_____ ?

वि.सू. - कति अस्ति ? Kati asti ? ✗

कति सन्ति ? Kati santi ? ✓

अत्र प्रश्नस्य एकम् उत्तरं लिखितम् अस्ति । आवरणे विद्यमानस्य पदस्य साहाय्येन पुनः त्रीणि उत्तराणि लिखतु - Atra praśnasya ekam uttarāṃ likhitam asti. Āvarāṇe vidyamānasya padasya sāhāyyena punaḥ trīṇi uttarāṃ likhatu.

कुत्र पुस्तकम् अस्ति ? Kutra pustakam asti ?

(स्यूतः Syūtaḥ) - स्यूते पुस्तकम् अस्ति ।

Syūte pustakam asti.

(ग्रन्थालयः Granthālayaḥ) - -----

(आपणः Āpaṇaḥ) - -----

(हस्तः Hastaḥ) - -----

कुत्र बालकः अस्ति ? Kutra bālakah asti ?

(गृहम् Gṛham) - गृहे बालकः अस्ति । Gṛhe bālakah asti.

(नगरम् Nagaram) - -----

(चित्रमन्दिरम् Citramandiram) - -----

(उपाहारगृहम् Upāhāragṛham) - -----

कुत्र पाञ्चालिका अस्ति ? Kutra Pāñcālikā asti ?

(उत्पीठिका Utpīṭhikā) - उत्पीठिकायां पाञ्चालिका अस्ति ।
Utpīṭhikāyam pāñcālikā asti.

(कपाटिका Kapāṭikā) - -----

(पेटिका Peṭikā) - -----

(निधानिका Nidhānikā) - -----

कुत्र मन्दिरम् अस्ति ? Kutra mandiram asti ?

(काशी Kāśī) - काश्यां मन्दिरम् अस्ति ।

Kāśyām mandiram asti.

(उज्जयिनी Ujjayinī) - -----

(पुरी Purī) - --- जगन्नाथ Jagannātha ---

कन्याकुमारी Kanyākumārī) - -----

5.2

मम Mama	पिता pitā सहोदरः Sahodaraḥ	कार्यालयः Kāryālayaḥ वित्तकोषः vittakoṣaḥ यन्त्रागारम् Yantrāgāram दुरवाणीविनिमयकेन्द्रम् Dūravāṇīvinimayakendram स्वायत्तसंस्था Svāyattasaṁsthā	कार्यं करोति । Kāryam karoti
---------	----------------------------------	---	---------------------------------

एतस्य कोष्ठकस्य आधारेण १० वाक्यानि लिखतु - Etasya koṣṭhakasya ādhāreṇa 10 vākyāni likhatu.

यथा -

१. मम पिता कार्यालये कार्यं करोति ।
Mama pitā kāryālaye kāryam karoti.

२. --- |
३. --- |
४. --- |
५. --- |
६. --- |
७. --- |
८. --- |
९. --- |
१०. --- |

5.3

एतं पदबन्धम् उचितपदैः पूरयतु - Etam padabandham ucitapadaiḥ pūrayatu.

यथा -

चालकः अत्र अस्ति । - Cālakaḥ atra asti.

भवतः माता कुत्र अस्ति ? Bhavataḥ mātā kutra asti ?

नागरिकाः अत्र वसन्ति । Nāgarikāḥ atra vasanti.

अत्र कार्याणि कुर्वन्ति । Atra kāryāṇi kurvanti.

भवान् कुत्र पठति ? Bhavān kutra paṭhati ?

धनम् अत्र रक्षामः । Dhanam atra rakṣāmaḥ.

चलनचित्रम् अत्र पश्यतु । Calanacitram atra paśyatu.

मशी कुत्र अस्ति ? Maśī kutra asti ?

लो	क	या	ने
गृ			
		रे	
	र्या		
वि			ये
	त्त	को	
	त्र		न्दि
		न्यां	

5.4 अं

कदा ? Kadā ?

एतेषां प्रश्नानाम् उत्तरं लिखतु - *Eteṣām praśnānām uttaram likhatu.*

यथा - भवान् कदा उत्तिष्ठति ?

Bhavān kadā uttiṣṭhati ?

अहं पञ्चवादने उत्तिष्ठामि । Aham pañcavādane uttiṣṭhāmi.

भवान् कदा विद्यालयं गच्छति ?

Bhavān kadā vidyālayam gacchati ?

सूर्योदयः कदा भवति ?

Sūryodayaḥ kadā bhavati ?

भवती कदा क्रीडति ?

Bhavatī kadā krīḍati ?

भवती कदा पठति ?

Bhavatī kadā paṭhati ?

5.4 आ

एतेषाम् उत्तराणां प्रश्नं लिखतु - *Eteṣām uttarāṇām praśnam likhatu.*

सीता सायंकाले नृत्याभ्यासं करोति । Sītā sāyaṅkāle nṛtyābhyāsam karoti.

----- ?

वेङ्कटेशः षड्वादने योगासनं करोति । Veṅkaṭeśaḥ ṣaḍvādane yogāsanam karoti.

----- ?

माता दशवादने पाकं करोति ।

Mātā daśavādane pākam karoti.

----- ?

सा प्रातःकाले पूजां करोति ।

Sā prātaḥkāle pūjām karoti.

----- ?

अहं मध्याह्ने भोजनं करोमि ।

Aham madhyāhne bhojanam karomi.

----- ?

5.5

प्रपरह्यः ⇌ परह्यः ⇌ ह्यः ⇌ अद्य ⇌ श्वः ⇌ परश्वः ⇌ प्रपरश्वः
 Praparahyaḥ Parahyaḥ Hyah Adya Śvaḥ Paraśvaḥ Praparaśvaḥ

अत्र रिक्तानि स्थलानि पूरयतु - *Atra riktāni sthālāni pūrayatu.*

अद्य भानुवासरः Adya bhānuvāsaraḥ

----- शनिवासरः Śanivāsaraḥ

----- सोमवासरः Somavāsaraḥ

----- शुक्रवासरः Śukravāsaraḥ

----- मङ्गलवासरः Maṅgalavāsaraḥ

----- |

----- |

----- |

अद्य मङ्गलवासरः | Adya maṅgalavāsaraḥ.

श्वः बुधवासरः | Śvaḥ budhavāsaraḥ.

----- |

----- |

5.6

प्रथमवाक्यं पठित्वा प्रश्नस्य उत्तरं लिखतु - *Prathamavākyaṃ paṭhitvā praśnasya uttaram likhatu.*

यथा - १. अद्य षोडशदिनाङ्कः ।

Adya ṣoḍśadināṅkaḥ.

पञ्चदशदिनाङ्कः कदा ?

Pañcadaśadināṅkaḥ kadā ?

पञ्चदशदिनाङ्कः ह्यः ।

Pañcadaśadināṅkaḥ hyah.

२. अद्य सोमवासरः ।

Adya somavāsaraḥ.

मङ्गलवासरः कदा ?

Maṅgalavāsaraḥ kadā ?

----- |

३. अद्य २४ तमदिनाङ्कः ।

Adya 24 tamadināṅkaḥ.

२६ तमदिनाङ्कः कदा ?

26 tamadināṅkaḥ kadā ?

----- |

“हरिः ओम्, सुप्रभातम् !” “Hariḥ om, suprabhātam !”

“नमस्ते श्रीमन् ! स्वागतम्, आगच्छतु, उपविशतु ।”

“Namaste śrīman ! Svāgatam, āgacchatu, upaviśatu. ”

“धन्यवादः ।” “Dhanyavādaḥ.”

“सर्वं कुशलं वा ?” “Sarvam kuśalam vā ?”

“आम्, कुशलम् । भवान् एतत् पुस्तकं स्वीकरोतु ।”

“Ām, kuśalam. Bhavān etat pustakam svīkarotu.”

“कथम् अस्ति एतत् पुस्तकम् ?” “Katham asti etat pustakam ?”

“समीचीनम् अस्ति । भवान् अपि पठतु ।” “Samīcīnam asti. Bhavān api paṭhatu.”

“अस्तु, अनन्तरं पठामि ।” “Astu, anantaram paṭhāmi.”

“अहं गच्छामि ।” “Aham gacchāmi.”

“तिष्ठतु, पानीयं स्वीकरोतु ।” “Tiṣṭhatu, pānīyam svīkarotu.”

“क्षम्यताम्, मास्तु ।” “Kṣamyatām, māstu.”

“किञ्चित् स्वीकरोतु ।” “Kiñcit svīkarotu.”

“अस्तु, धन्यवादः ।” “Astu, Dhanyavādaḥ.”

“शर्करा अधिका अस्ति किल !” “Śarkarā adhikā asti kila !”

“चिन्ता मास्तु । (पिबति) अहम् आगच्छामि, नमस्कारः ।”

“Cintā māstu. (pibati) aham āgacchāmi, namaskāraḥ.”

“नमस्कारः ।” “Namaskāraḥ.”

हरिः ओम् Hariḥ om सुप्रभातम् Suprabhātam स्वागतम् Svāgatam
क्षम्यताम् Kṣamyatām नमस्कारः Namaskāraḥ चिन्ता मास्तु Cintā māstu

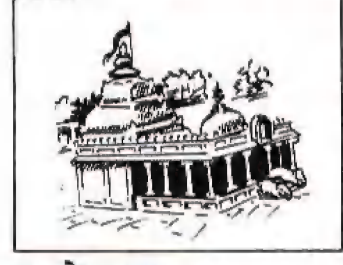

१. विद्यालयः Vidyālayaḥ

२. ग्रन्थालयः Granthālayaḥ

३. देवालयः Devālayaḥ

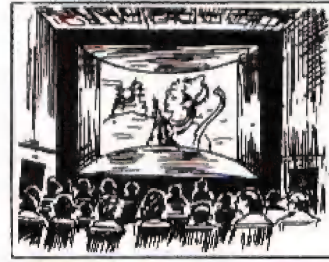
४. कार्यालयः Kāryālayaḥ

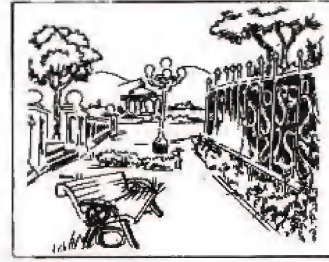
५. आपणः Āpaṇaḥ

६. रेलस्थानकम् Relsthānakam

७. चित्रमन्दिरम् Citramandiram

८. उद्यानम् Udyānam

९. प्रदर्शनी Pradarśinī

चित्रं दृष्ट्वा उदाहरणं दृष्ट्वा तादृशानि वाक्यानि लिखतु - Citram dṛṣṭvā udāharaṇaṁ dṛṣṭvā
tādrśāni vākyaṇi likhatu.

यथा - १. मम मित्रं विद्यालयं गच्छति । Mama mitram vidyālayam gacchati.

२. _____ |
३. _____ |
४. _____ |
५. _____ |
६. _____ |
७. _____ |
८. _____ |
९. _____ |

अत्र एकं सम्भाषणम् अस्ति । सम्भाषणं पठतु । आवरणे विद्यमानानां शब्दानाम् उचितरूपाणि
रिक्ते स्थले लिखतु - *Atra ekam sambhāṣaṇam asti. Sambhāṣaṇam paṭhatu. Āvaraṇe
vidyamānānām śabdānām ucitarūpāṇi rikte sthale likhatu.*

पिता Pitā - पुत्र ! (पाठः) ----- पठतु । Putra ! (pāṭhaḥ) .....paṭhatu.
पुत्रः Putraḥ - अहं (पाठः) ----- पठितुं न शक्नोमि । Aham (Pāṭhaḥ)
paṭhitum na śknomi.

पिता - किमर्थम् ? Kimartham ?

पुत्रः - अहम् (विद्यालयः) ----- न गतवान् । Aham (vidyālayaḥ) .....na
gatavān.

पिता - भवतु, अहं (भवान्) ----- पाठयामि । Bhavatu, aham (bhavān) .....
pāṭhayāmi.

पुत्रः - सत्यं, भवान् (अहं) ----- पाठयति ? Satyam, bhavān (aham) .....
pāṭhayati ?

पिता - आम्, पाठयामि । Ām, pāṭhayāmi.

पुत्री - तात, (अहम्) ----- अपि पाठयतु । Tāta, (aham)..... api pāṭhayatu.

पिता - अस्तु, (भवती) ----- अपि पाठयामि । Astu, (bhavatī) ..... api
pāṭhayāmi.

पुत्रः - कदा पाठयति ? Kadā pāṭhayati ?

पिता - इदानीं (भवान्) ----- पाठयामि । Idānīm (bhavān) ..... pāṭhayāmi.

पुत्रः - (अनुजा) ----- कदा पाठयति ? (Anujā) ..... kadā pāṭhayati ?

पिता - (सा) ----- सायङ्काले पाठयामि । (Sā) ..... sāyaṅkāle pāṭhayāmi.

वदतु, (कः पाठः) ----- पाठयामि ? Vadatu, (kaḥ pāṭhaḥ) .....
pāṭhayāmi ?

पुत्रः - (एषः पाठः) ----- पाठयतु । (Eṣaḥ pāṭhaḥ) .....pāṭhayatu.

पिता - (सर्वे पाठाः) ----- पाठयामि । (Sarve pāṭhāḥ) ..... pāṭhayāmi.

तम् Tam	ताम् Tām	तत् Tat	भवन्तम् Bhavantam
एतम् Etam	एताम् Etām	एतत् Etat	भवतीम् Bhavatīm
कम् Kam	काम् Kām	किम् Kim	माम् Mām

सः केशवः ।

Saḥ Keśavaḥ.

केशवस्य पुरतः शकटः अस्ति । Keśavasya purataḥ śakaṭaḥ asti.

तस्य पृष्ठतः वसतिमन्दिरम् अस्ति । Tasya prṣṭhataḥ vasatimandiram asti.

तस्य दक्षिणतः देवालयः अस्ति । Tasya dakṣiṇataḥ devālayaḥ asti.

तस्य वामतः वृक्षः अस्ति । Tasya vāmataḥ vṛkṣaḥ asti.

देवालयस्य उपरि कलशः अस्ति । Devālayasya upari kalaśaḥ asti.

शकटस्य अधः शुनकः अस्ति । Śakaṭasya adhaḥ śunakaḥ asti.

पुरतः Purataḥ

वामतः Vāmataḥ

उपरि Upari

पृष्ठतः Prṣṭhataḥ

दक्षिणतः Dakṣiṇataḥ

अधः Adhaḥ

8.2 अ

एतत् चित्रं पश्यतु । अनन्तरम् एतानि वाक्यानि शुद्धानि अशुद्धानि वा इति लिखतु - *Etat citram paśyatu. Anantaram etāni vākyāni śuddhāni aśuddhāni vā iti likhatu*

१. गृहस्य पुरतः वृक्षः अस्ति । ✓
Grhasya purataḥ vṛkṣaḥ asti.
२. गृहस्य वामतः उद्यानम् अस्ति । ✗
Grhasya vāmataḥ udyānam asti.
३. बालकः वृक्षस्य उपरि अस्ति ।
Bālakāḥ vṛkṣasya upari asti.
४. वृक्षस्य अधः वृद्धः अस्ति ।
Vṛkṣasya adhaḥ vṛddhaḥ asti.
५. गृहस्य पृष्ठतः मार्गः अस्ति ।
Grhasya prṣṭhataḥ mārgaḥ asti.
६. बालकस्य हस्ते नारिकेलफलम् अस्ति ।
Bālakasya haste nārikelaphalam asti.

8.2 आ

एतत् चित्रं दृष्ट्वा उपरि-अधः-पुरतः-पृष्ठतः-वामतः-दक्षिणतः-एतेषाम् उपयोगं कृत्वा

६ वाक्यानि लिखतु - *Etat citram dṛṣṭvā upari-adhaḥ-vāmataḥ-dakṣiṇataḥ-eteṣām upayogam kṛtvā 6 vākyāni likhatu.*

१. _____
२. _____
३. _____
४. _____
५. _____
६. _____

8.2 इ

बालकः कुत्र अस्ति ? बालकः बहिः अस्ति ।
Bālakah kutra asti ? Bālakah bahiḥ asti.

बालिका कुत्र अस्ति ? बालिका अन्तः अस्ति ।
Bālikā kutra asti ? Bālikā antaḥ asti.

मार्जालः Mārjālah _____ ?

शुनकः Śunakah _____ ?

अन्तः Antaḥ

बहिः Bahiḥ

9.1

पुत्रः Putrah - एतत् लोकयानं कुतः आगतम् ? Etat lokayānam kutah āgatam ?

पिता Pitā - मैसूरुतः आगतम् । Maisūrutaḥ āgatam.

पुत्रः - इतः कुत्र गच्छति ? Itah kutra gacchati ?

पिता - इतः मैसूरु गच्छति । Itah Maisūru gacchati.

पुत्रः - ततः कदा आगमिष्यति ? Tataḥ kadā āgamiṣyati ?

पिता - ततः श्वः आगमिष्यति । Tataḥ śvaḥ āgamiṣyati.

पुत्रः - एते जनाः किं कुर्वन्ति ? Ete janāḥ kiṁ kurvanti ?

पिता - एते इतस्ततः सञ्चरन्ति । Ete itastataḥ sañcaranti.

इतः Itah   ततः Tatah   कुतः Kutah
 ..... तः Tah   इतस्ततः Itastatah

विशेषसूचना Viśeṣasūcanā -

अत्रतः Atratah	×	इतः Itah	✓
तत्रतः Tatratah	×	ततः Tatah	✓
कुत्रतः Kutratah	×	कुतः Kutah	✓
उपरितः Uparitah	×	उपरिष्ठात् Upariṣṭhāt	✓

9.2

शङ्करः बेङ्गलूरुतः प्रस्थाय दक्षिणभारतप्रवासं कृतवान् । सः कुतः कुत्र गतवान् इति लिखतु -

Śaṅkaraḥ Bengalūrutaḥ prasthāya dakṣiṇabhāratapravāsam kṛtavān. saḥ kutah kutra gatavān iti likhatu.

यथा - शङ्करः बेङ्गलूरुतः शृङ्गेरी गतवान् । Śaṅkaraḥ Bengalūrutaḥ Śringerī gatavān.

शृङ्गेरीतः धर्मस्थलं गतवान् । Śringerītaḥ Dharmasthalam gatavān.

बेङ्गलूरु आगतवान् । Beṅgalūru āgatavān.

10.1 अ

शीघ्रम् Śīghram

मन्दम् Mandam

उदा - अश्वः शीघ्रं गच्छति । Aśvaḥ śīghram gacchati.

कूर्मः मन्दं गच्छति । Kūрмаḥ mandam gacchati.

उच्चैः Uccaiḥ

शनैः Śanaiḥ

उदा - सिंहः उच्चैः गर्जति । Simhaḥ uccaiḥ garjati.

बालिका शनैः गायति । Bālikā śanaiḥ gāyati.

10.1 आ

शीघ्रम्, मन्दम्, उच्चैः, शनैः एतेषु उचितेन रूपेण रिक्तस्थानं पूरयतु - Śīghram, mandam, uccaiḥ, śanaiḥ eteṣu ucitena rūpeṇa riktasthānam pūrayatu.

१. सः ----- भोजनं करोति । Saḥ ..... bhojanam karoti.
२. उन्मत्तः ----- हसति । Unmattaḥ ..... hasati.
३. मम माता ----- कार्यं करोति । Mama mātā ..... kāryam karoti.
४. भवती ----- सम्भाषणं करोतु ।
Bhavatī ..... sambhāṣaṇam karotu.
५. न शृणोमि, कृपया किञ्चित् ----- वदतु ।
Na śṛṇomi, kṛpayā kiñcit ..... vadatu.

६. ----- प्रस्थानं करोतु, विलम्बः भवति ।

..... prasthānam karotu, vilambah bhavati.

७. इतोऽपि समयः अस्ति, ----- भोजनं करोतु ।

Itopi samayaḥ asti, ... bhojanam karotu.

८. एतत् लोकयानं सर्वदा ----- गच्छति ।

Etat lokayānam sarvadā ..... gacchati.

९. अत्र शिशुः निद्रां करोति, कृपया ----- वदतु ।

Atra śiśuḥ nidrām karoti, kṛpayā ..... vadatu.

१०. सः ----- भाषणं करोति, ध्वनिवर्धकम् एव न आवश्यकम् ।

Saḥ ..... bhāṣaṇam karoti, dhvanivardhakam eva na āvaśyakam.

10.1 इ

कथम् ? Katham ?

सम्यक् Samyak

समीचीनम् Samīcīnam

उत्तमम् Uttamam

सुन्दरम् Sundaram

एतेषां प्रश्नानाम् उत्तरं लिखतु - Eteṣām praśnānām uttaram likhatu.

यथा - आरोग्यं कथम् अस्ति ?

आरोग्यं सम्यक् अस्ति ।

Ārogyam katham asti ?

ārogyam samyak asti.

वातावरणं कथम् अस्ति ?

Vātāvaraṇam katham asti ?

बालकः कथं धावति ?

Bālakaḥ katham dhāvati ?

एतत् वस्त्रं कथम् अस्ति ?

Etat vastram katham asti ?

भीमसेनजोशी कथं गायति ?

Bhīmasenajośī katham gāyati ?

तेण्डुल्कर् कथं क्रीडति ?

Tendulkar katham krīḍati ?

एतेषाम् उत्तराणां प्रश्नान् लिखतु - *Eteṣām uttarāṇām praśnān likhatu.*

यथा - उद्यानं सुन्दरम् अस्ति ।

Udyānam sundaram asti.

उद्यानं कथम् अस्ति ?

Udyānam katham asti ?

भोजनम् उत्तमम् अस्ति ।

Bhojanam uttamam asti.

_____ ?

एतत् चलनचित्रं सम्यक् नास्ति ।

Etat calanacitram samyak nāsti.

_____ ?

तत् पुस्तकम् उत्तमम् अस्ति ।

Tat pustakam uttamam asti.

_____ ?

सः सर्वं कार्यं सम्यक् करोति ।

Saḥ sarvam kāryam samyak karoti.

_____ ?

रामायणं बहु विस्तृतम् अस्ति ।

Rāmāyaṇam bahu vistr̥tam asti.

_____ ?

किमर्थम् ? Kimartham ?

सः किमर्थं विद्यालयं गच्छति ? Saḥ kimartham vidyālayam gacchati ?

सः पठनार्थं विद्यालयं गच्छति । Saḥ paṭhanārtham vidyālayam gacchati.

अत्र शब्दद्वयं लिखितम् अस्ति । तत् उपयुज्य प्रश्नम् उत्तरं च लिखतु - *Atra śabdadvayam likhitam asti. Tat upayujya praśnam uttarān ca likhatu.*

यथा - योगासनम् / आरोग्यार्थम् Yogāsanam / ārogyārtham

सः किमर्थं योगासनं करोति ? Saḥ kimartham yogāsanam karoti ?

सः आरोग्यार्थं योगासनं करोति । Saḥ ārogyārtham yogāsanam karoti.

१. ग्रन्थालयम् / पठनार्थम् Granthālayam / paṭhanārtham

_____ गच्छति ? gacchati ?

_____ ।

२. चिकित्सालयम् / औषधार्थम् Cikitsālayam / ouṣadhārtham

_____ गच्छति ? gacchati ?

_____ ।

३. विदेशम् / प्रवासार्थम् Videśam / pravāsārtham

_____ गतवान् ? gatavān ?

_____ ।

भूतकालरूपाणि Bhūtakālarūpāṇi

रिक्तानि स्थलानि पूरयतु - Riktāni sthalāni pūrayatu

		पुंलिङ्गे Puṁliṅge		स्त्रीलिङ्गे Strīliṅge	
		ए.व.	ब.व.	ए.व.	ब.व.
पठति	Paṭhati	- पठितवान्	पठितवन्तः	पठितवती	पठितवत्यः
		Paṭhitavān	Paṭhitavantah	Paṭhitavatī	Paṭhitavatyaḥ
पतति	Patati	- पतितवान्	पतितवन्तः	पतितवती	पतितवत्यः
		Patitavān	Patitavantah	Patitavatī	Patitavatyaḥ
वदति	Vadati	- उक्त —	-----	-----	-----
पिबति	Pibati	- पीत —	-----	-----	-----
लिखति	Likhati	- लिखित —	-----	-----	-----
नयति	Nayati	- नीत —	-----	-----	-----
पश्यति	Paśyati	- दृष्ट —	-----	-----	-----
पृच्छति	Pr̥cchati	- पृष्ट —	-----	-----	-----
त्यजति	Tyajati	- त्यक्त —	-----	-----	-----
खादति	Khādati	- खादित —	-----	-----	-----
जानाति	Jānāti	- ज्ञात —	-----	-----	-----
करोति	Karoti	- कृत —	-----	-----	-----
शृणोति	Śṛṇoti	- श्रुत —	-----	-----	-----
ददाति	Dadāti	- दत्त —	-----	-----	-----
उत्तिष्ठति	Uttiṣṭhati	- उत्थित —	-----	-----	-----
उपविशति	Upaviśati	- उपविष्ट —	-----	-----	-----
स्थापयति	Sthāpayati	- स्थापित —	-----	-----	-----
गृह्णाति	Gṛhṇāti	- गृहीत —	-----	-----	-----
रोदति	Roditi	- रुदित —	-----	-----	-----
शक्नोति	Śaknoti	- शक्त —	-----	-----	-----
भवति	Bhavati	- अभवत्	अभवन्	अभवत्	अभवन्
		Abhavat	Abhavan	Abhavat	Abhavan

वर्तमानकालः Vartamānakālāḥ

अस्ति Asti सन्ति Santi

अस्मि Asmi स्मः Smah

भूतकालः Bhūtakālāḥ

आसीत् Āsīt आसन् Āsan

आसम् Āsam आस्म Āsma

एतत् सम्भाषणं पठतु - Etat sambhāṣaṇam paṭhatu.

“रङ्गनाथ ! ह्यः भवान् कुत्र आसीत् ?”

"Raṅganātha ! hyaḥ bhavān kutra āsīt ?"

“अहं मित्रस्य¹ गृहे आसम् ।”

"Aham mitrasya gr̥he āsam."

“तत्र कः विशेषः आसीत् ?”

"Tatra kaḥ viśeṣaḥ āsīt ?"

“मित्रस्य² जन्मदिनम् आसीत् ।”

"Mitrasya janmadinam āsīt."

“तत्र जयरामः³, अनन्तः⁴, रामकृष्णः⁵

इत्यादयः आसन् वा ?”

"Tatra Jayarāmaḥ, Anantaḥ, Rāmakṛṣṇaḥ ityādayaḥ āsan vā ?"

“आम्, सर्वे अपि आसन् ।” "Ām, sarve api āsan."

“भवतः गृहतः के के तत्र गतवन्तः ?” "Bhavataḥ gr̥hataḥ ke ke tatra gatavantāḥ ?"

“वयं सर्वे अपि गतवन्तः आस्म ।” "Vayaṁ sarve api gatavantāḥ āsma."

एतस्मिन् सम्भाषणे 1, 2, 3, 4, 5, इत्यत्र सुरेशस्य, गोविन्दः, मोहनः, राजीवः इति शब्दपरिवर्तनं कृत्वा पुनः सम्भाषणं पठतु । Etasmin sambhāṣaṇe 1,2,3,4,5 ityatra Sureśasya, Govindaḥ, Mohanaḥ, Rājīvaḥ iti śabdaparivartanam kṛtvā punaḥ sambhāṣaṇam paṭhatu.

11.3 अ

एतां कथां पठतु - Etām kathām paṭhatu.

कश्चित् बालकः अस्ति । तस्य नाम सुधीरः । एकदा सुधीरः नगरं गच्छति । शिरस्त्राणि क्रीणाति । तेषां विक्रयणार्थं ग्रामं गच्छति । मार्गे अरण्यम् अस्ति । सुधीरः श्रान्तः भवति । सः वृक्षस्य अधः उपविशति । शिरस्त्रपेटिकां पार्श्वे स्थापयति । तत्र एव निद्रां करोति ।

Kaścit bālakāḥ asti. Tasya nāma Sudhīraḥ. Ekadā Sudhīraḥ nagaram gacchati. Śirastrāṇi krīṇāti. Teṣāṁ vikrayaṇārtham grāmam gacchati. Mārge aranyam asti. Sudhīraḥ

śrāntaḥ bhavati. Saḥ vṛkṣasya adhaḥ upaviśati. Śirastrapetikām pārśve sthāpayati. Tatra eva nidrām karoti.

तत्र केचन वानराः सन्ति । एकः वानरः सुधीरस्य समीपम् आगच्छति । सः पेटिकां पश्यति । उद्घाटयति । एकं शिरस्त्रं गृह्णाति । शिरसि धारयति । पुनः वृक्षस्य उपरि गच्छति, उपविशति । Tatra kecana vānarāḥ santi. Ekaḥ vānaraḥ Sudhīrasya samīpam āgacchati. Saḥ petikām paśyati. Udghāṭayati. Ekam śirastram grhṇāti. Śirasi dhārayati. Punaḥ vṛkṣasya upari gacchati, upaviśati.

अन्ये अपि वानराः एतत् पश्यन्ति । ते अपि शिरस्त्रम् इच्छन्ति । अतः अधः आगच्छन्ति, शिरस्त्राणि धारयन्ति, वृक्षे उपविशन्ति । Anye api vānarāḥ etat paśyanti. Te api śirastram icchanti. Ataḥ adhaḥ āgacchanti, śirastrāṇi dhārayanti, vṛkṣe upaviśanti.

सुधीरः जागरितः भवति । पुरतः पश्यति । एकम् अपि शिरस्त्रं नास्ति ! सः वानरान् पश्यति । शिरस्त्राणि तत्र सन्ति । सः दण्डं दर्शयति । वानराः वृक्षशाखाः दर्शयन्ति । सुधीरः शिलाखण्डं क्षिपति । वानराः फलानि क्षिपन्ति । Sudhīraḥ jāgaritaḥ bhavati. Purataḥ paśyati. Ekam api śirastram nāsti ! Saḥ vānarān paśyati. Śirastrāṇi tatra santi. Saḥ daṇḍam darśayati. Vānarāḥ vṛkṣaśākhāḥ darśayanti. Sudhīraḥ śilākhaṇḍam kṣipati. Vānarāḥ phalāni kṣipanti.

सुधीरः उपायं करोति । वानराः अनुकरणशीलाः इति सः जानाति । सः स्वकीयं शिरस्त्रं भूमौ क्षिपति । सर्वे अपि वानराः शिरस्त्राणि क्षिपन्ति । सुधीरः सर्वाणि सङ्गृह्णाति । शीघ्रम् अन्यत्र गच्छति । Sudhīraḥ upāyam karoti. Vānarāḥ anukaraṇaśīlāḥ iti saḥ jānāti. Saḥ svakīyam śirastram bhūmau kṣipati. Sarve api vānarāḥ śirastrāṇi kṣipanti. Sudhīraḥ sarvāṇi saṅgrhṇāti. Śīghram anyatra gacchati.

11.3 आ

कथायां स्थूलाक्षरैः दृश्यमानानि क्रियापदानि भूतकालरूपेण परिवर्तयतु - Kathāyām sthūlākṣaraiḥ dṛśyamānāni kriyāpadāni bhūtakālarūpeṇa parivartayatu.

यथा -

अस्ति	<u>आसीत्</u>	गच्छति	<u>गतवान्</u>	_____	_____
Asti	<u>Āsīt</u>	Gacchati	<u>Gatavān</u>	_____	_____
क्रीणाति	<u>क्रीतवान्</u>	भवति	<u>अभवत्</u>	_____	_____
Krīṇāti	<u>Krītavān</u>	Bhavati	<u>Abhavat</u>	_____	_____
_____	_____	_____	_____	_____	_____
_____	_____	_____	_____	_____	_____
_____	_____	_____	_____	_____	_____
_____	_____	_____	_____	_____	_____

11.3 इ

इदानीं क्रियापदानां भूतकालरूपाणि उपयुज्य कथां पुनः पठतु - *Idānīm kriyāpadānām bhūtakālarūpāṇi upayujya kathām punaḥ paṭhatu.*

11.3 ई

एतत् दृष्ट्वा कः कदा कुत्र आसीत् इति लिखतु - *Etat dr̥ṣṭvā kaḥ kadā kutra āsīt iti likhatu.*

सन्दीपः Sandīpaḥ	१० - ०० 10-00	विद्यालयः vidyālayaḥ
दिव्या Divyā	११ - ०० 11-00	क्रीडाङ्गणम् kṛīḍāṅgaṇam
कृष्णः Kṛṣṇaḥ	१२ - ०० 12-00	गृहम् gṛham
अहम् Aham	७ - ०० 7-00	ग्रन्थालयः granthālayaḥ
वयम् Vayam	८ - ०० 8-00	वित्तकोषः vittakoṣaḥ

- यथा - १. सन्दीपः दशवादने विद्यालये आसीत् । Sandīpaḥ daśavādane vidyālaye āsīt.
 २. _____ |
 ३. _____ |
 ४. _____ |
 ५. _____ |
 ६. _____ |

12.1

भविष्यत्कालरूपाणि Bhaviṣyatkālarūpāṇi

सुब्रह्मण्यः श्वः विद्यालयं न गमिष्यति । सः चिकित्सालयं गमिष्यति । तत्र वैद्यं द्रक्ष्यति ।
 तेन सह सम्भाषणं करिष्यति । स्वस्य अनारोग्यं निवेदयिष्यति । सः श्वः न क्रीडिष्यति ।
 गृहे उपविश्य पाठं पठिष्यति । Subrahmanyah śvaḥ vidyālayam na gamiṣyati. Saḥ
 cikitsālayam gamiṣyati. Tatra vaidyam drakṣyati. Tena saha sambhāṣaṇam
 kariṣyati. Svasya anārogyam nivedayiṣyati. Saḥ śvaḥ na kṛīḍiṣyati. gṛhe upaviśya
 pāṭham paṭhiṣyati.

सुब्रह्मण्यः श्वः किं किं करिष्यति इति तत्र लिखितम् अस्ति । Subrahmanyah śvaḥ kim kim
 kariṣyati iti tatra likhitam asti.

भवान् श्वः किं किं करिष्यति इति अत्र लिखतु - *Bhavān śvaḥ kim kim kariṣyati iti atra likhatu.*

- यथा - अहं श्वः मैसूरु गमिष्यामि । तत्र _____ |
 Aham śvaḥ maisūru gamiṣyāmi. Tatra.....
 _____ |
 _____ |
 _____ |

विशेषरूपाणि Viśeṣarūpāṇi

पिबति Pibati	पास्यति Pāsyati	पृच्छति Pṛcchati	प्रक्षयति Prakṣyati
ददाति Dadāti	दास्यति Dāsyati	त्यजति Tyajati	त्यक्षयति Tyakṣyati
जानाति Jānāti	ज्ञास्यति Jñasyati	शक्नोति Śaknoti	शक्षयति Śakṣyati
शृणोति Śṛṇoti	श्रोष्यति Śroṣyati	उपविशति Upaviśati	उपवेक्षयति Upavekṣyati
लिखति Likhati	लेखिष्यति Lekhiṣyati	उत्तिष्ठति Uttiṣṭhati	उत्थास्यति Uttāsyati
मिलति Milati	मेलिष्यति Meliṣyati	गृह्णाति Grhṇāti	ग्रहीष्यति Grahīṣyati

सम्बोधनरूपाणि Sambodhanarūpāṇi

रामः, कृष्णः, गोविन्दः, गौरी, मित्रम् - इत्यादीनां सर्वेषां शब्दानां सम्बोधनरूपाणि भिन्नानि भवन्ति । Rāmaḥ, Kṛṣṇaḥ, Govindaḥ, Gaurī, mitram - ityādīnām sarveṣām śabdānām sambodhanarūpāṇi bhinnāni bhavanti.

यथा -

रामः	Rāmaḥ	राम ।	Rāma !	सीता	Sītā	सीते ।	Sīte !
कृष्णः	Kṛṣṇaḥ	कृष्ण ।	Kṛṣṇa !	रमा	Ramā	रमे ।	Rame !
गोविन्दः	Govindaḥ	गोविन्द ।	Govinda !	मान्या	Mānyā	मान्ये ।	Mānye !
हरिः	Hariḥ	हरे ।	Hare !	गौरी	Gaurī	गौरि ।	Gauri !
गुरुः	Guruḥ	गुरो ।	Guro !	भगिनी	Bhaginī	भगिनि ।	Bhagini !
राजा	Rājā	राजन् ।	Rājan !	लक्ष्मीः	Lakṣmīḥ	लक्ष्मि ।	Lakṣmi !
महाराजः	Mahārājaḥ	महाराज ।	Mahārāja !	अम्बा	Ambā	अम्ब ।	Amba !
महोदयः	Mahodayaḥ	महोदय ।	Mahodaya !	माता	Mātā	मातः ।	Mātaḥ !
पिता	Pitā	पितः ।	Pitaḥ !				

एतस्मिन् सम्भाषणे रिक्तानि स्थलानि आवरणे दत्तानां शब्दानां सम्बोधनरूपैः पूरयतु -

Etasmin sambhāṣaṇe riktāni sthālāni āvarane dattānām śabdānām sambodhanarūpaiḥ pūrayatu.

यथा -

१. मित्र ! भवान् कुत्र गच्छति ? (मित्रम्) Mitra ! Bhavān kutra gacchati ? (mitram)
२. ----- ! अत्र आगच्छतु । (भगिनी) .... ! Atra Āgacchatu. (bhaginī)
३. ----- ! कृपया एतत् पाठयतु । (मान्या) .... ! Kṛpayā etat pāṭhayatu. (mānyā)
४. ----- ! कोलाहलं मा करोतु । (कृष्णः) .... ! Kolāhalaṁ mā karotu. (Kṛṣṇaḥ)
५. ----- ! भवती अपि आगच्छति वा ? (लक्ष्मीः) .... ! Bhavatī api āgacchati vā ? (Lakṣmīḥ)
६. ----- ! आगच्छतु, आपणं गच्छामः । (गौरी) .... ! Āgacchatu, āpaṇam gacchāmaḥ. (Gaurī)
७. ----- ! किञ्चित् सारं परिवेषयतु । (अम्बा) .... ! Kiñcit sāraṁ pariveṣayatu. (ambā)
८. ----- ! भवती किमर्थं किमपि न वदति ? (राधा) .... ! Bhavatī kimarthaṁ kimapi na vadati ? (Rādhā)
९. ----- ! दूरे उपविश्य दूरदर्शनं पश्यतु । (लता) .... ! Dūre upaviśya dūradarśanam paśyatu. (Latā)
१०. ----- ! किमर्थं रोदिति भवती ? (नलिनी) .... ! Kimarthaṁ roditi bhavatī ? (Nalinī)

यदि - तर्हि Yadi - Tarhi

अत्र वाक्यद्वयं लिखितम् अस्ति । 'यदि-तर्हि' इति योजयित्वा एकं वाक्यं कृत्वा लिखतु -

Atra vākyadvayam likhitam asti. 'Yadi-Tarhi' iti yojayitvā ekam vākyam kṛtvā likhatu.

यथा - १) विद्युत् अस्ति । दीपः ज्वलति । Vidyut asti. Dīpaḥ jvalati.

यदि विद्युत् अस्ति तर्हि दीपः ज्वलति । Yadi vidyut asti tarhi dīpaḥ jvalati.

२) स्नानं न करोति । शरीरं मलिनं भवति । Snānam na karoti. Śarīraṁ malinaṁ bhavati.

३) कार्यालयस्य विरामः अस्ति । चलनचित्रं पश्यामि । Kāryālayasya virāmaḥ asti. Calanacitraṁ paśyāmi.

४) आत्मविश्वासः अस्ति । सर्वं सुलभं भवति ।

Ātmaviśvāsaḥ asti. Sarvam sulabham bhavati.

५) सर्वे सत्कार्यं कुर्वन्ति । देशस्य उन्नतिः भवति ।

Sarve satkāryam kurvanti. Deśasya unnatiḥ bhavati.

६) मूल्यं न्यूनम् अस्ति । फलानि क्रीणामि । Mulyam nyūnam asti. Phalāni krīṇāmi.

७) भवती विपणिं गच्छति । अहमपि आगच्छामि ।

Bhavatī vipaṇim gacchati. ahamapi āgacchāmi.

८) भवान् न पठति । परीक्षायाम् उत्तीर्णः न भवति ।

Bhavān na paṭhati. Parīkṣāyām uttīrṇaḥ na bhavati.

९) छात्राः न सन्ति । कथं पाठं करोमि ? Chātrāḥ na santi. Katham pāṭham karomi ?

१०) लोकयानं वेगेन न गच्छति । समये तत्र न प्राप्नुमः ।

Lokayānam vegena na gacchati. Samaye tatra na prāpnumaḥ.

15.1

च

Ca —

एव

Eva —

इति

Iti —

अपि

Api

एतत् सम्भाषणं पठतु - Etat sambhāṣaṇam paṭhatu.

“भोः मित्र ! कुत्र गच्छति भवान् ?” “Bhoḥ mitra ! kutra gacchati bhavān ?”

“प्रवासार्थं गच्छामि ।” “Pravāsārtham gacchāmi.”

“के के गच्छन्ति ?” “Ke ke gacchanti ?”

“अहं, श्रीनिधिः, भास्करः, विमला च गच्छामः । मेखला अपि आगच्छामि इति उक्तवती ।

सा आगच्छति वा न वा इति न जानामि ।” “Aham, Śrīnidhīḥ, Bhāskarahaḥ, Vimalā ca gacchāmaḥ. Mekhalā api āgacchāmi iti uktavatī.

“सा न आगच्छति एव ।” “Sā na āgacchati eva.”

“भवान् कथं जानाति ?” “Bhavān katham jānāti ?”

“तस्याः गृहे कोऽपि कार्यक्रमः अस्ति । अतः सा प्रवासार्थम् आगन्तुं न शक्नोति ।”

"Tasyāḥ gr̥he kopi kāryakramah asti. Ataḥ sã pravāsārtham āgantum na śaknoti."

“एवं वा ? कः कार्यक्रमः ?” "Evam vā ? Kaḥ kāryakramah ?”

“तस्याः भ्रातुः जन्मदिनम् ।” "Tasyāḥ Bhrātuḥ janmadinam."

“तर्हि सा न आगच्छति एव । वयं गच्छामः ।” "Tarhi sã na āgacchati eva. Vayam gacchāmaḥ."

15.2

एतेषाम् उपयोगं कृत्वा एकं सम्भाषणं लिखतु - Eteṣām upayogam kṛtvā ekam sambhāṣaṇam likhatu.

16.1 अ

..... तः ...Taḥ ..... पर्यन्तम् ... Paryantam

अत्र नारायणस्य दिनचर्या लिखिता अस्ति । तां दृष्ट्वा वाक्यानि लिखतु - Atra Nārāyaṇasya dinacaryā likhitā asti. Tām dṛṣṭvā vākyaṇi likhatu.

६.०० - ७.००	योगासनम्	५.०० - ६.००	क्रीडा
6.00 - 7.00	Yogāsanam	5.00 - 6.00	Kṛidā
७.१५ - ८.१५	गृहपाठः	६.३० - ७.३०	अध्ययनम्
7.15 - 8.15	Gṛhapāṭhaḥ	6.30 - 7.30	Adhyayanam
१०.०० - ५.००	विद्यालयः	१०.०० - ५.००	निद्रा
10.00 - 5.00	Vidyālayaḥ	10.00 - 5.00	Nidrā

१. नारायणः ६.०० तः ७.०० पर्यन्तं योगासनं करोति ।

Nārāyaṇaḥ 6.00 taḥ 7.00 paryantam yogāsanam karoti.

२. नारायणः ----- गृहपाठं लिखति ।
Nārāyaṇaḥ ..... grhapāṭ ham likhati.

३. ----- विद्यालये पठति ।
..... vidyālaye paṭ hati.

४. ----- क्रीडति ।
..... krīḍati.

५. ----- अध्ययनं करोति ।
..... adhyayanam karoti.

६. ----- निद्रां करोति ।
..... nidrām karoti.

16.1 आ

अत्र कर्णाटकमुख्यमन्त्रिणः कार्यक्रमस्य विवरणम् अस्ति । तत् दृष्ट्वा सः कदा कुत्र तिष्ठति इति
लिखतु - Atra Karṇāṭakamukhyamantriṇaḥ kāryakramasya vivaraṇam asti. Tat dṛṣṭvā
saḥ kadā kutra tiṣṭhati iti likhatu.

जनवरी - १ - ७	बेङ्गलूरु	Janavarī - 1 - 7	Bengalūru
" ८ - १३	मैसूरु	" 8 - 13	Maisūru
" १४ - १७	धारवाड	" 14 - 17	Dhāravāḍa
" १८ - २०	गुल्बर्ग	" 18 - 20	Gulbarga
" २१ - २४	कोलार	" 21 - 24	Kolāra
" २५ - ३०	मद्रास्	" 25 - 30	Madrās

१. जनवरी १ तः ७ पर्यन्तं मुख्यमन्त्री बेङ्गलूरुनगरे तिष्ठति ।

Janavarī 1 taḥ 7 paryantam mukhyamantri Bengalūrunagare tiṣṭhati.

२. ----- मैसूरुनगरे तिष्ठति ।
..... Maisūrunagare tiṣṭhati.

३. -----

४. -----

५. -----

६. -----

माला - गोपाल ! भवतः परीक्षा समीपम् आगता अस्ति । **अद्य आरभ्य** प्रतिदिनं
Mālā पठतु । Gopāla ! Bhavataḥ parīkṣā samīpam āgatā asti. Adya ārabhya
pratidinam paṭhatu.

गोपालः - अद्य अहं मित्रस्य¹ गृहं गच्छामि । **एवः आरभ्य** पठिष्यामि भगिनि !
Gopālaḥ Adya aham mitrasya gṛham gacchāmi. Śvaḥ ārabhya paṭhiṣyāmi
bhagini !

माला - भवतु । गोपाल ! विद्यालये योगासनकक्ष्या² **कदा आरभ्य** भविष्यति ?
Bhavatu. Gopāla ! Vidyālaye yogāsanakakṣyā kadā ārabhya
bhaviṣyati ?

गोपालः - **परश्वः आरभ्य** भविष्यति । Paraśvaḥ ārabhya bhaviṣyati.

माला - परश्वः मम अवकाशः न भविष्यति । **प्रपरश्वः आरभ्य** अहमपि
योगासनकक्ष्याम्³ आगमिष्यामि । Paraśvaḥ mama avakāśaḥ na
bhaviṣyati. Praparaśvaḥ ārabhya ahamapi yogāsanakakṣyām
āgamiṣyāmi.

गोपालः - भगिनि ! मातुलस्य⁴ पत्रम् आगतं वा ? bhagini ! mātulasya patram
āgatam vā ?

माला - नैव भोः । अहं **परद्वः आरभ्य** तस्य प्रतीक्षां कृतवती । परन्तु न आगतम्
एव । Naiva bhoḥ. Aham parahyaḥ ārabhya tasya pratīkṣāṁ kṛtavatī.
Parantu na āgatam eva.

एतस्मिन् सम्भाषणे 1,2,3,4, अत्र रमेशस्य, सङ्गीतकक्ष्या, सङ्गीतकक्ष्याम्, पितृव्यस्य - इति परिवर्तनं कृत्वा सम्भाषणं पुनः लिखतु - *Etasmin sambhāṣaṇe 1,2,3,4, atra Rameśasya, sangītakakṣyā, sangītakakṣyām, pitr̥vyasya - iti parivartanam kṛtvā sambhāṣaṇam punaḥ likhatu.*

माला - _____
 गोपालः - _____
 माला - _____
 गोपालः - _____
 माला - _____
 गोपालः - _____

17.1

यदा - तदा Yadā -Tadā

१. यदा अहं तत्र गतवान् तदा सः पठति स्म ।
 Yadā aham tatra gatavān tadā saḥ paṭhati sma.
२. यदा भवान् बेङ्गलूरु आगमिष्यति तदा मम गृहे एव वासं करोतु ।
 Yadā bhavān Bengalūru āgamiṣyati tadā mama gṛhe eva vāsam karotu.
३. अहं सज्जः भवामि । यदा भवान् आगच्छति तदा गच्छामः ।
 Aham sajjah bhavāmi. Yadā Bhavān āgacchati tadā gacchāmaḥ.
४. यदा वयं काश्मीरं गतवन्तः तदा तत्र बहु शैत्यम् आसीत् ।
 Yadā vayam Kāśmīram gatavantaḥ tadā tatra bahu śaityam āsīt.
५. यदा अहं भवतः गृहम् आगतवान् तदा भवान् कुत्र गतवान् आसीत् ?
 Yadā aham bhavataḥ gṛham āgatavān tadā bhavān kutra gatavān āsīt ?
६. यदा अहं विद्यार्थिनी आसं तदा संस्कृतं पठितवती ।
 Yadā aham vidyārthini āsam tadā saṁskṛtam paṭhitavatī.

एतादृशानि पञ्च वाक्यानि लिखतु - *Etādrśāni pañca vākyāni likhatu.*

१. _____
२. _____
३. _____
४. _____
५. _____

एकम्, द्वे, त्रीणि, चत्वारि - इत्येतासां लिङ्गभेदः अस्ति ।
तदनन्तरं लिङ्गभेदः नास्ति । Ekam, Dve, Trīṇi, Catvāri - Ityetāsām
liṅgabhedah asti. Tadanantaram liṅgabhedah nāsti.

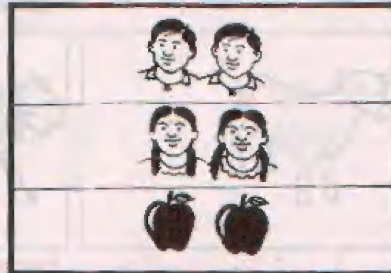
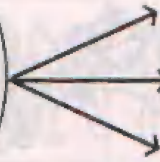
यथा -

एकम्

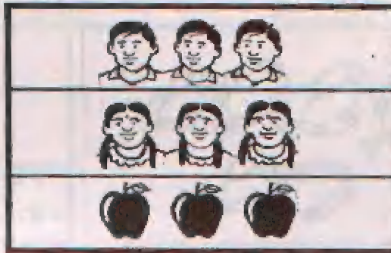
एकः बालकः Ekah bālakah
एका बालिका Ekā bālikā
एकं फलम् Ekam phalam

द्वे

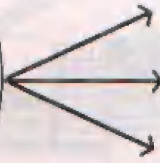
बालकद्वयम् Bālakadvayam
बालिकाद्वयम् Bālikādvayam
फलद्वयम् Phaladvayam

त्रीणि

त्रयः बालकाः Trayah bālakāh
तिस्रः बालिकाः Tisrah bālikāh
त्रीणि फलानि Trīni phalāni

चत्वारि

चत्वारः बालकाः Catvārah bālakāh
चतस्रः बालिकाः Catasrah bālikāh
चत्वारि फलानि Catvāri phalāni

पञ्च

पञ्च बालकाः Pañca bālakāh
पञ्च बालिकाः Pañca bālikāh
पञ्च फलानि Pañca phalāni

कति सन्ति इति लिखतु - Kati santi iti likhatu.

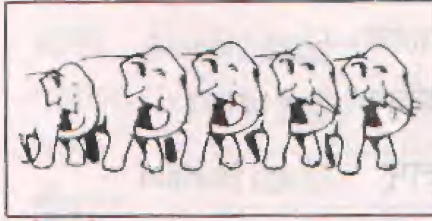
(युतकम्)
(Yutakam)

(शुनकः)
(Sunakaḥ)

(पिपीलिका)
(Pipīlikā)

(गजः)
(Gajāḥ)

(सिंहः)
(Simhaḥ)

(धेनुः)
(Dhenuḥ)

(मक्षिका)
(Makṣikā)

(गर्दभः)
(Gardabhaḥ)

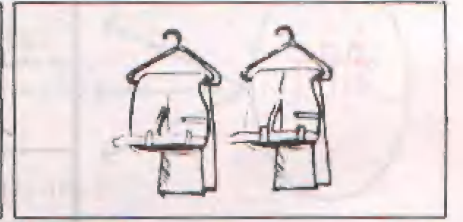
(व्याघ्रः)
(Vyāghraḥ)

(अर्धोरुकम्)
(Ardhorukam)

(माला)
(Mālā)

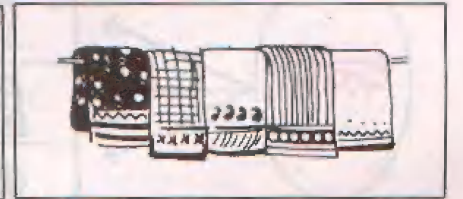
(ऊरुकम्)
(Ūrukam)

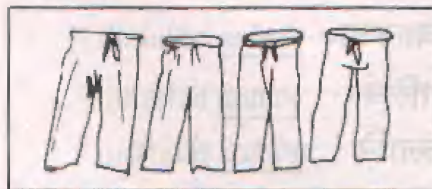
(गृहगोधिका)
(Gṛhagodhikā)

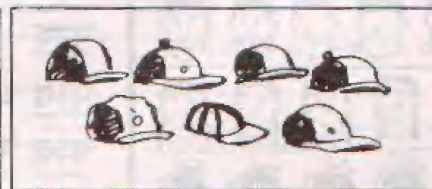
(चोलः)
(Colaḥ)

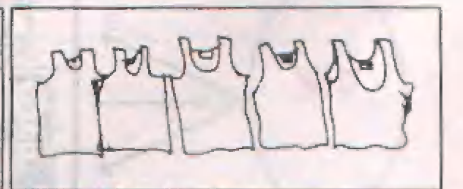
(शाटिका)
(Śāṭikā)

(पादांशुकम्)
(Pādāṁśukam)

(शिरस्त्रम्)
(Śirastram)

(अन्तर्युतकम्)
(Antaryutakam)

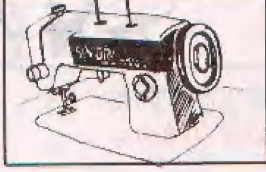
चित्राणां साहाय्येन रिक्तस्थलानि पूरयन्तु - Citrāṇām sāhāyyena riktasthalāni pūrayantu.

यथा -

हस्तः
Hastah

सः हस्तेन कार्यं करोति ।
Saḥ hastena kāryam karoti.

सीवनयन्त्रम्
Sīvanayantram

सा ----- वस्त्रं सीव्यति ।
Sā ..... vastram sīvyati.

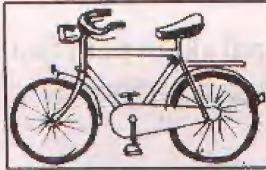
लोकयानम्
Lokayānam

जनाः ----- प्रयाणं कुर्वन्ति ।
Janāḥ ..... prayāṇam kurvanti.

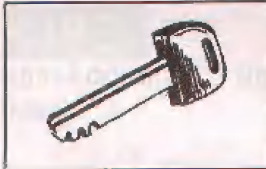
स्यूतः
Syūtaḥ

एषः ----- वस्तूनि आनयति ।
Eṣaḥ ..... vastūni ānayati.

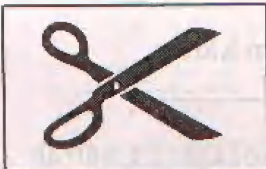
द्विचक्रिका
Dvicakrikā

भारती ----- विद्यालयं गच्छति ।
Bhāratī ..... vidyālayam gacchati.

कुञ्चिका
Kuñcikā

एषा ----- तालम् उद्घाटयति ।
Eṣā ..... tālam udghāṭayati.

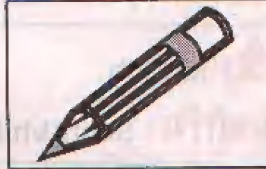
कर्तरी
Kartarī

सौचिकः ----- वस्त्रं कर्तयति ।
Saucikaḥ ..... vastram kartayati.

दूरवाणी
Dūravāṇī

आपणिकः ----- सम्भाषणं करोति ।
Āpaṇikaḥ ..... sambhāṣaṇam karoti.

अङ्कनी
Aṅkānī

बालिका ----- चित्रं लिखति ।
Bālikā ..... citram likhati.

सह Saha

सः पुत्रेण सह आपणं गच्छति ।
Saḥ putreṇa saha āpaṇam gacchati.

सा सख्या सह विद्यालयं गच्छति ।
Sā sakhyā saha vidyālayam gacchati.

उदाहरणं दृष्ट्वा तादृशवाक्यानि लिखतु - *Udāharaṇam dr̥ṣṭvā tādr̥śavākyaṇi likhatu.*

१. रामः / रावणः ----- युद्धं कृतवान् । Rāmaḥ / Rāvaṇaḥ ..... yuddham kṛtavān.
रामः रावणेन सह युद्धं कृतवान् । Rāmaḥ Rāvaṇena saha yuddham kṛtavān.
२. लक्ष्मणः / रामः ----- वनं गतवान् । Lakṣmaṇaḥ / Rāmaḥ ..... vanam gataṇ.
३. गोपालः / माधवः ----- अभ्यासं करोति । Gopālaḥ / Madhavaḥ ..... abhyāsam kṛtavān.
४. अहं / मित्रम् ----- नाटकं पश्यामि । Aham / mitram ..... nāṭ akam paśyāmi.
५. एषा / सीता ----- तिष्ठति । Eṣā / Sītā ..... tiṣṭhati.
६. सुरेशः / भगिनी ----- सम्भाषणं करोति । Sureśaḥ / bhaginī ..... sambhāṣaṇam karoti.
७. माता / पुत्री ----- कार्यं करोति । Mātā / Putrī ..... kāryam karoti.
८. अध्यापकः / छात्राः ----- प्रवासार्थं गतवान् । Adhyāpakaḥ / Chātrāḥ ..... pravāsārtham gataṇ.
९. लता / सख्यः ----- क्रीडति । Latā / Sakhyaḥ ..... krīḍati.

छात्रेण Chātreṇa - छात्रैः Chātraiḥ मित्रेण Mitreṇa - मित्रैः Mitraiḥ
बालिकया Bālikayā - बालिकाभिः Bālikābhiḥ सख्या Sakhyā - सखीभिः Sakhībhiḥ

19.2 आ

एतेषु वाक्येषु पदानि अव्यवस्थितानि सन्ति । तानि व्यवस्थितानि लिखतु - Eteṣu vākyeṣu padāni avyavasthitāni santi. Tāni vyavasthitāni likhatu.

यथा -

१. करोति सह दिनेशः मित्रैः प्रतिदिनं अभ्यासं ।

Karoti saha Dineśaḥ mitraiḥ pratidinam abhyāsam.

दिनेशः प्रतिदिनं मित्रैः सह अभ्यासं करोति ।

Dineśaḥ pratidinam mitraiḥ saha abhyāsam karoti.

२. आगतवान् सह कः भवता ? Āgataṽ saha kaḥ bhavatā ?

३. कलहं सः सह करोति सर्वैः । Kalaham saḥ saha karoti sarvaiḥ.

४. आगच्छामि वा अहम् अपि सह भवत्या ? Āgacchāmi vā aham api saha bhavatyā ?

५. युद्धं सैनिकः सह करोति शत्रुभिः । Yuddham sainikaḥ saha karoti śatrubhiḥ.

६. करोति वैद्यः सह रोगिभिः सम्भाषणं । Karoti vaidyaḥ saha rogiभिः sambhāṣaṇam.

७. ललिता सह कृतवती चर्चा अध्यापिकाभिः । Lalitā saha kṛtavatī carcā adhyāpikāभिः.

19.3

विना Vinā

उदाहरणं दृष्ट्वा अन्यवाक्यानि लिखतु - Udāharaṇam dṛṣṭvā anyavākyaṇi likhatu.

जीवनं कठिनम् । ..... jīvanam kaṭhinam.

वाहनं न चलति । ..... vāhanam na calati.

अहं विद्यालयं न गच्छामि । ..... aham vidyālayam na gacchāmi.

विशेषसूचना - जलं विना मीनः न जीवति इत्येतादृशः प्रयोगः अपि शुद्धः एव ।

Viśeṣasūcanā - Jalam vinā mīnaḥ na jīvati ityetādrśaḥ prayogaḥ api śuddhaḥ eva.

अद्यतन Adyatana – श्वस्तन Śvastana – ह्यस्तन Hyastana

एतत् सम्भाषणं पठतु - *Etat sambhāṣaṇam paṭhatu.*

“अद्य परीक्षा आसीत् वा ?”

"Adya parīkṣā āsīt vā ?"

“आम्, आसीत् ।” "Ām, āsīt."

“अद्यतनप्रश्नपत्रिका कथम् आसीत् ?”

"Adyatana-praśnapatrikā katham āsīt ?"

“अद्यतनप्रश्नपत्रिका सरला आसीत् ।

ह्यस्तनप्रश्नपत्रिका तु कठिना आसीत् ।”

"Adyatana-praśnapatrikā saralā āsīt.

Hyastana-praśnapatrikā tu kaṭhinā āsīt."

“श्वस्तनपरीक्षार्थम् अभ्यासं कृतवान् वा भवान् ?” "Śvastanaparīkṣārtham abhyāsam kṛtavān vā bhavān ?"

“आम्, किञ्चित् कृतवान् ।” "Ām, kiñcit kṛtavān."

20.1 आ

एतत् सम्भाषणं चिन्तयित्वा लिखतु - *Etat sambhāṣaṇam cintayitvā likhatu.*

“अद्यतनपत्रिकां पठितवान् वा ?”

"Adyatanapatrikāṁ paṭhitavān vā ?"

“न, कः विशेषः अस्ति ?”

"Na, kaḥ viśeṣaḥ asti ?"

“_____”

“_____”

“_____”

“_____”

“_____”

“_____”

“_____”

गत - आगामि Gata - Āgāmi

गत - Gata	मासे Māse	निर्वाचनम् आसीत् । Nirvācanam āsīt.
	दिने Dine	_____ ।
	सप्ताहे Saptāhe	मम गृहे अतिथिः आसीत् । Mama gr̥he atithiḥ āsīt.
	वर्षे Varṣe	_____ ।
आगामि - Āgāmi	वर्षे Varṣe	_____ ।
	मासे Māse	मम मित्रम् आगमिष्यति । Mama mitram āgamiṣyati
	सप्ताहे Saptāhe	_____ ।
	पर्वदिने Parvadine	_____ ।

कोष्ठकस्य साहाय्येन वाक्यानि लिखतु - *Koṣṭhakasya sāhāyyena vākyāni likhatu.*

- यथा - १. गतमासे निर्वाचनम् आसीत् । Gatamāse nirvācanam āsīt.
 २. आगामिवर्षे मम मित्रम् आगमिष्यति । Āgāmivarṣe mama mitram āgamiṣyati.
 ३. _____ ।
 ४. _____ ।
 ५. _____ ।
 ६. _____ ।
 ७. _____ ।
 ८. _____ ।

यावत् - तावत् Yāvat - Tāvat

एतानि वाक्यानि पूर्णानि करोतु - *Etāni vākyāni pūrṇāni karotu.*

उदा - नद्यां यावत् जलम् अस्ति तावत् सरोवरे नास्ति ।
 Nadyām yāvat jalam asti tāvat sarovare nāsti.

- कर्णाटकं यावत् विशालं, केरलं तावत् विशालं नास्ति ।
 Karnaṭakam yāvat viśālam, Keralam tāvat viśālam nāsti.
- एषा यावत् कार्यं करोति _____ ।
 Eṣā Yāvat kāryam karoti.....
- भीमस्य यावत् धैर्यम् अस्ति _____ ।
 Bhīmasya yāvat dhairyam asti .....

४. सः यावत् वदति ----- |
Sah Yāvat vadati .....
५. मम भगिनी यावत् पठति ----- |
Mama bhaginī yāvat paṭhati .....
६. अहं मधुरं यावत् इच्छामि ----- |
Aham madhuram yāvat icchāmi .....
७. सुधा यावत् क्रीडति ----- |
Sudhā yāvat krīdati .....

23.1

यथा - तथा Yathā - Tathā

उदाहरणं दृष्ट्वा अनन्तरवाक्येषु रिक्तानि स्थलानि उचितैः शब्दैः पूरयतु - *Udāharaṇam dr̥ṣṭvā anantaravākyeṣu riktāni sthalāni ucitaiḥ śabdaiḥ pūrayatu.*

उदा - यथा सचिन् तेण्डुल्कर् क्रीडति तथा अहं न क्रीडामि ।

Yathā Sacin teṇḍulkar krīdati tathā aham na krīḍāmi.

यथा भीमसेनजोशी गायति तथा अन्यः न गायति ।

Yathā Bhīmasenajośī gāyati tathā anyah na gāyati.

----- कालिदासः काव्यं लिखितवान् ----- |
..... Kālidāsaḥ kāvyam likhitavān .....

----- रविवर्मा चित्रं ----- |
..... Ravivarmā citram .....

----- मम मित्रं गायति ----- |
..... mama mitram gāyati .....

----- भवान् पाठयति ----- |
..... Bhavān pāṭhayati .....

----- सः उपन्यासं करोति ----- |
..... saḥ upanyāsam karoti .....

----- मम अध्यापकः संस्कृतं जानाति ----- |
..... mama adhyāpakah saṁskṛtam jānāti .....

स्म Sma

सुन्दरेशः बन्धुगृहं गत्वा आगतवान् ।

Sundarēśaḥ bandhugṛham gatvā āgatavān.

तत्र कः कः किं करोति स्म इति सः मातरं वदति -

Tatra kaḥ kaḥ kim karoti sma iti saḥ mātaram vadati -

१. मातामहः ध्यानं करोति स्म । Mātāmahaḥ dhyānam karoti sma.
२. मातुलानी --- | Mātulānī.....
३. मातुलः --- | Mātulah .....
४. रमा --- | Ramā.....
५. सुधा --- | Sudhā .....
६. रमेशः --- | Rameśaḥ .....
७. लीला --- | Līlā .....
८. मातामही --- | Mātāmahī .....

क्त्वा Ktvā

१. सः शालां गच्छति, पाठं पठति । Saḥ śālām gacchatī, pāṭham paṭhati.
सः शालां गत्वा पाठं पठति । Saḥ śālām gatvā pāṭham paṭhati.
२. ते कार्यं कुर्वन्ति, श्रान्ताः भवन्ति । Te kāryam kurvanti, śrāntāḥ bhavanti.
३. शिशुः क्रीडाङ्गणे पतति, रोदनं करोति । Śiśuḥ kridāṅgaṇe patati, rodanam karoti.
४. अहं फलं खादितवान्, जलं पीतवान् । Aham phalam khāditavān, jalam pītavān.
५. किञ्चित् पानीयं पिबतु, अनन्तरं गच्छतु । Kiñcit pānīyam pibatu, anantaram gacchatu.
६. सा पत्रं लिखितवती, प्रेषितवती । Sā patram likhitavatī, preṣitavatī.
७. भवन्तः वार्तां शृण्वन्ति । विषयं जानन्ति । Bhavantaḥ vārtāṃ śṛṇvanti. Viṣayam jānanti.
८. वयं नाटकं पश्यामः । गृहम् आगच्छामः । Vayam nāṭakam paśyāmaḥ. Gṛham āgacchāmaḥ.
९. ताः बालिकाः विषयं स्मरन्ति, सम्यक् लिखन्ति । Tāḥ bālikāḥ viṣayam smatanti, samyak likhanti.

विशेषरूपाणि Viśeṣarūpāṇi

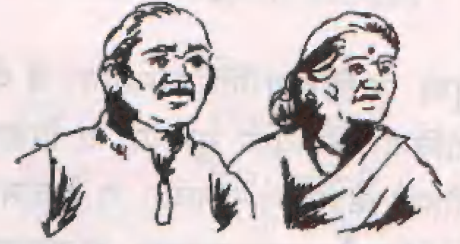
ददाति	-	दत्त्वा	अस्ति	-	भूत्वा	पृच्छति	-	पृष्ट्वा
Dadāti	-	Datvā	Asti	-	Bhūtvā	prcchati	-	prṣṭvā
गृह्णाति	-	गृहीत्वा	रोदति	-	रुदित्वा	उपविशति	-	उपविश्य
Gṛhṇāti	-	Gṛhītvā	Roditi	-	Ruditvā	Upaviśati	-	Upaviśya
प्रक्षालयति	-	प्रक्षाल्य	उत्तिष्ठति	-	उत्थाय	आनयति	-	आनीय
Prakṣālayati	-	Prakṣālya	Uttiṣṭhati	-	Utthāya	Ānayati	-	Ānīya
आगच्छति	-	आगत्य	स्वीकरोति	-	स्वीकृत्य	आह्वयति	-	आहूय
Āgacchati	-	Āgatya	Svīkaroti	-	Svīkr̥tya	Āhvayati	-	Āhūya

गोविन्दः
Govindah

गौतमी
Gautamī

नरसिंहः
Narasimhaḥ

गिरिजाम्बा
Girijāmbā

नारायणः
Nārāyaṇah

लता
Latā

केशवः
Keśavaḥ

सुमा
Sumā

नारायणः गोविन्दस्य गौतम्याः च पुत्रः । Nārāyaṇah Govindasya Gautamyāḥ ca putrah.
लता नरसिंहस्य गिरिजाम्बायाः च पुत्री । (दुहिता) Latā Narasimhasya Girijāmbāyāḥ ca
putrī. (Duhitā)

नारायणः केशवस्य सुमायाः च पिता । Nārāyaṇah Keśavasya Sumāyāḥ ca pitā.

लता केशवस्य सुमायाः च माता । Latā Keśavasya Sumāyāḥ ca mātā.

केशवः गोविन्दस्य गौतम्याः च पौत्रः । Keśavaḥ Govindasya Gautamyāḥ ca pautrah.

सुमा गोविन्दस्य गौतम्याः च पौत्री । Sumā Govindasya Gautamyāḥ ca pautrī.

केशवः नरसिंहस्य गिरिजाम्बायाः च दौहित्रः । Keśavaḥ Narasiṃhasya Girijāmbāyāḥ ca dauhitraḥ.

सुमा नरसिंहस्य गिरिजाम्बायाः च दौहित्री । Sumā Narasiṃhasya Girijāmbāyāḥ ca dauhitrī.

गोविन्दः केशवस्य सुमायाः च पितामहः । Govindaḥ Keśavasya Sumāyāḥ ca pitāmahaḥ.

गौतमी केशवस्य सुमायाः च पितामही । Gautami Keśavasya Sumāyāḥ ca mātāmahaḥ.

नरसिंहः केशवस्य सुमायाः च मातामहः । Narasiṃhaḥ Keśavasya Sumāyāḥ ca mātāmahaḥ.

गिरिजाम्बा केशवस्य सुमायाः च मातामही । Girijāmbā Keśavasya Sumāyāḥ ca mātāmahī.

नारायणः नरसिंहस्य गिरिजाम्बायाः च जामाता । (पुत्र्याः पतिः) Nārāyaṇaḥ Narasiṃhasya Girijāmbāyāḥ ca Jāmātā. (Putryāḥ patiḥ)

लता गोविन्दस्य गौतम्याः च स्नुषा । (पुत्रस्य पत्नी) Latā Govindasya Gautamyāḥ ca snuṣā. (Putrasya patnī)

गोविन्दः लतायाः श्वशुरः । गौतमी लतायाः श्वश्रूः । Govindaḥ Latāyāḥ śvaśuraḥ. Gautamī Latāyāḥ śvaśrūḥ.

नरसिंहः नारायणस्य श्वशुरः । गिरिजाम्बा नारायणस्य श्वश्रूः । Narasiṃhaḥ Nārāyaṇasya śvaśuraḥ.

26.2

एतानि वाक्यानि पठतु - Etāni vākyāni paṭhatu.

उमानाथः वित्तकोषे अधिकारी । तस्य पिता वीरभद्रः, माता इन्दिरा । उमानाथः शालिनीं परिणीतवान् । शालिन्याः पिता जगदीशः, माता पुष्पा । उमानाथस्य पुत्री सुधा, पुत्रः प्रभाकरः । Umānāthaḥ vittakoṣe adhikārī. Tasya pitā Vīrabhadraḥ, mātā Indirā. Umānāthaḥ śālinīm pariṇītavān. Śālinyāḥ pitā Jagadīśaḥ, mātā Puṣpā. Umānāthasya putrī Sudhā, putraḥ Prabhākarah.

रिक्तस्थलानि उचितैः शब्दैः पूरयतु - Riktasthalāni ucitaiḥ śabdaiḥ pūrayatu.

१. उमानाथः वीरभद्रस्य ----- । Umānāthaḥ Vīrabhadrasya.....
२. उमानाथः प्रभाकरस्य ----- । Umānāthaḥ Prabhākarasya .....
३. प्रभाकरः वीरभद्रस्य ----- । Prabhākarah Vīrabhadrasya .....
४. ----- पितामहः । ..... pitāmahaḥ.
५. ----- दौहित्रः । ..... dauhitraḥ.
६. ----- मातामहः । ..... mātāmahaḥ.

अन्ये केचन बन्धुवाचकाः शब्दाः Anye kecana bandhuvācakāḥ śabdāḥ

मातुलः - मातुः भ्राता
Mātulaḥ Mātuḥ bhrātā

मातुलानी - मातुलस्य पत्नी
Mātulānī Mātulasya patnī

भागिनेयः - भगिन्याः पुत्रः
Bhāgineyaḥ Bhaginyāḥ putraḥ

भागिनेयी - भगिन्याः पुत्री
Bhāgineyī Bhaginyāḥ putrī

ननान्दा - पत्युः भगिनी
Nanāndā Patyuh bhaginī

पितृव्यः - पितुः भ्राता
Pitr̥vyaḥ Pituḥ bhrātā

पितृभगिनी - पितुः भगिनी
Pitr̥bhaginī Pituḥ bhaginī

श्यालः - पत्न्याः भ्राता
Śyālaḥ Patnyāḥ bhrātā

देवरः - पत्युः भ्राता
Devaraḥ Patyuh bhrātā

आवुत्तः - भगिन्याः पतिः
Āvuttaḥ Bhaginyāḥ patiḥ

27.1 अ

रुचिवाचकाः शब्दाः Rucivācakāḥ śabdāḥ

लवणम्
Lavaṇam

लवणस्य रुचिः लवणः ।
Lavaṇasya ruciḥ lavaṇaḥ.

जम्बीरम्
Jambīram

जम्बीरस्य रुचिः आम्लः ।
Jambīrasya ruciḥ āmlaḥ.

चाकलेहः
Cākalehaḥ

चाकलेहस्य रुचिः मधुरः ।
Cākalehasya ruciḥ madhuraḥ.

मरीचिका
Marīcikā

मरीचिकायाः रुचिः कटुः ।
Marīcikāyāḥ ruciḥ kaṭuḥ.

कारवेल्लम्
Kāravellam

कारवेल्लस्य रुचिः तिक्तः ।
Kāravellasya ruciḥ tiktāḥ.

आमलकम्
Āmalakam

आमलकस्य रुचिः कषायः ।
Āmalakasya ruciḥ kaṣāyaḥ.

27.1 आ

एतानि वाक्यानि पठतु । अशुद्धानि वाक्यानि शुद्धानि करोतु - *Etāni vākyaṇi paṭhatu. Aśuddhāni vākyaṇi śuddhāni karotu.*

- यथा - गुडस्य रुचिः कटुः । *   Guḍasya ruciḥ kaṭuḥ.
 न, गुडस्य रुचिः मधुरः ।   Na, guḍasya ruciḥ madhuraḥ.
 १. मरीचिकायाः रुचिः मधुरः । --   Marīcikāyāḥ ruciḥ madhuraḥ.
 -----
 २. आम्रफलस्य रुचिः तिक्तः । --   Āmrāphalasya ruciḥ tiktāḥ.
 -----
 ३. अवलेहस्य रुचिः मधुरः । --   Avalehasya ruciḥ madhuraḥ.
 -----
 ४. तिन्त्रिण्याः रुचिः कटुः । --   Tintriṇyāḥ ruciḥ kaṭuḥ.

27.2

एतत् सम्भाषणं पठतु - *Etat sambhāṣaṇam paṭhatu.*

- पुत्रः - अम्ब ! किम् अद्य क्वथितं बहु **कटु** अस्ति !
 Putraḥ - Amba ! kim adya kvathitam bahu kaṭu asti !
 माता - तर्हि क्वथितं मा स्वीकरोतु । तक्रं परिवेषयामि ।
 Mātā - Tarhi kvathitam mā svīkarotu. Takram pariveṣayāmi.
 पुत्रः - तक्रं बहु **आम्लम्** अस्ति अम्ब ! Takram bahu āmlam asti amba !
 माता - भवान् तु केवलं **मधुरम्** इच्छति । एतत् मोदकं खादतु । बहु **मधुरम्** अस्ति ।
 Bhavān tu kevalam madhuram icchati. Etat modakam khādātu. bahu madhuram asti.
 पुत्रः - सत्यम् अम्ब ! एतत् **मधुरम्** अस्ति । Satyam amba ! Etat madhuram asti.
 माता - कारवेल्लस्य व्यञ्जनम् अस्ति । किञ्चित् परिवेषयामि वा ?
 Kāravellasya vyañjanam asti. Kiñcit pariveṣayāmi vā ?
 पुत्रः - मास्तु अम्ब, कारवेल्लं **तिक्तं** भवति । अहं **तिक्तं** न इच्छामि । किञ्चित् लवणं परिवेषयतु ।
 Māstu amba, kāravellam tiktam bhavati. Aham tiktam na icchāmi. Kiñcit lavaṇam pariveṣayatu.
 माता - स्वीकरोतु । आमलकस्य अवलेहं किञ्चित् परिवेषयामि वा ?
 Svīkarotu. Āmalakasya avaleham kiñcit pariveṣayāmi vā ?
 पुत्रः - अस्तु, परिवेषयतु । अम्ब, आमलकस्य रुचिः **कषायः** अस्ति ।
 Astu, pariveṣayatu. Amba, āmalakasya ruciḥ kaṣāyaḥ asti.
 माता - तर्हि जम्बीरस्य अवलेहं स्वीकरोतु । Tarhi jambīrasya avaleham svīkarotu.
 पुत्रः - स तु **आम्लः** अस्ति अम्ब । Sa tu āmlaḥ asti amba.
 माता - भवान् तु **मधुरम्** एकमेव इच्छति । परन्तु शरीरस्य वर्धनार्थं सर्वविधाः रुचयः अपि आवश्यकः एव ।
 Bhavān tu madhuram ekameva icchati. parantu śarīrasya vardhanārtham sarvavidhāḥ rucayaḥ api āvaśyikāḥ eva.

एतेषाम् उत्तरं लिखतु - Eteṣām uttaram likhatu.

१. क्वथितं कथम् अस्ति ? _____
Kvathitam katham asti ?
२. तक्रं कथम् अस्ति ? _____
Takram katham asti ?
३. किं तिक्तं भवति ? _____
Kim tiktam bhavati ?
४. आमलकस्य रुचिः का ? _____
Āmalakasya ruciḥ kā ?
५. भवान् किम् इच्छति ? _____
Bhavān kim icchati ?
६. गुडस्य रुचिः का ? _____
Guḍasya ruciḥ kā ?

आपणिकः Āpaṇikaḥ - भवती किम् इच्छति ? Bhavatī kim icchati ?

रमा Ramā - अहं पाञ्चालिकाम् इच्छामि । Aham pāñcālikām icchāmi.

आपणिकः - कीदृश पाञ्चालिकाम् इच्छति ? Kīdṛśapāñcālikām icchati.

रमा - पश्यतु, ईदृश पाञ्चालिकाम् इच्छामि । अस्ति वा ?
Paśyatu, īdṛśapāñcālikām icchāmi. Asti vā ?

आपणिकः - अस्ति, परन्तु **तादृश** पाञ्चालिकायाः मूल्यं २० रूप्यकाणि ।
Asti, parantu tādṛśapāñcālikāyāḥ mūlyam 20 rūpyakāṇi.

रमा - दर्शयतु भोः ! (आपणिकः दर्शयति) Darśayatu bhoḥ !
किं भोः ! मम सखी अपि ह्यः **ईदृश** पाञ्चालिकाम् एव क्रीतवती । तस्याः मूल्यं
तु १० रूप्यकाणि एव । Kim bhoḥ ! mama sakhī api hyaḥ īdṛśapāñcālikām
eva krītavatī. Tasyāḥ mulyam tu 10 rūpyakāṇi eva.

आपणिकः - प्रायः सा पाञ्चालिका **ईदृश** पाञ्चालिका न स्यात् ।
Prāyaḥ sā pāñcālikā īdṛśapāñcālikā na syāt.

रमा - **ईदृश** पाञ्चालिका एव भोः, अहं सम्यक् जानामि । Īdṛśapāñcālikā eva bhoḥ !,
aham samyak jānāmi.

आपणिकः - तर्हि पञ्चदश रूप्यकाणि ददातु । नयतु । Tarhi pañcadaśa rūpyakāṇi dadātu.
Nayatu.

रमा - न... न... । पञ्चदश रूप्यकाणि अधिकानि । अहं तु दश रूप्यकाणि ददामि ।
Na... Na... Pañcadaśa rūpyakāṇi adhikāni. Aham tu daśa rūpyakāṇi dadāmi.

आपणिकः - भवतु, पाञ्चालिकां स्वीकरोतु । Bhavatu, pāñcālikām svīkarotu.

विशेषसूचना Viśeṣasūcanā	
ईदृश - Īdṛśa	ईदृशः स्यूतः । Īdṛśaḥ syūtaḥ.
	ईदृशी घटी । Īdṛśī ghaṭī.
	ईदृशं पुस्तकम् । Īdṛśam pustakam.

28.2

पूर्वतनसम्भाषणे 'पाञ्चालिका' शब्दस्य स्थाने 'लेखनी' इति शब्दं योजयित्वा सम्भाषणं पुनः
लिखतु - Pūrvatanasambhāṣaṇe 'pāñcālikā' śabdasya sthāne 'lekhanī' iti śabdam yojayitvā
sambhāṣaṇm punaḥ likhatu.

यथा - आपणिकः - भवती किम् इच्छति ? Bhavatī kim icchati ?

रमा - अहं लेखनीम् इच्छामि । Aham lekhanīm icchāmi.

आपणिकः - _____ |

रमा - _____ |

आपणिकः - _____ |

रमा - _____ |

आपणिकः - _____ |

रमा - _____ |

विरुद्धार्थकाः शब्दाः Viruddhārthakāḥ śabdāḥ

उन्नत Unnata	-	वामन Vāmana	दीर्घ Dīrgha	-	ह्रस्व Hṛsva
पुरातन Purātana	-	नूतन Nūtana	स्थूल Sthūla	-	कृश Kṛśa
बृहत् Br̥hat	-	लघु Laghu	अधिकम् Adhikam	-	किञ्चित् Kiñcit

उपरि केचन विरुद्धार्थकाः शब्दाः सन्ति । अधस्तनवाक्येषु स्थितानि रिक्तस्थलानि उचितैः विरुद्धार्थकशब्दैः पूरयतु - Upari kecana viruddhārthakāḥ śabdāḥ santi. Adhastanavākyeṣu sthitāni riktasthalāni ucitaiḥ viruddhārthakaśabdaiḥ pūrayatu.

नालिकेरवृक्षः _____ अस्ति ।
Nālikeravṛkṣaḥ ..... asti.

जम्बीरवृक्षः _____ अस्ति ।
Jambīravṛkṣaḥ ..... asti.

'अ' दण्डः _____ अस्ति ।
'A' daṇḍaḥ ..... asti.

'ब' दण्डः _____ अस्ति ।
'Ba' daṇḍaḥ ..... asti.

युतकं _____ अस्ति ।
Yutakam ..... asti.

पुस्तकं _____ अस्ति ।
Pustakam ..... asti.

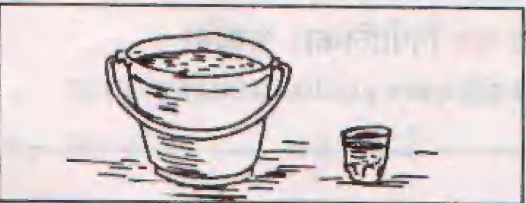
गोविन्दः _____ बालकः ।
Govindaḥ ..... bālakaḥ.

समीरः _____ बालकः ।
Samīraḥ ..... bālakaḥ.

विधानसौधं _____ भवनम् ।
Vidhānasaudham ..... bhavanam.

सन्दीपस्य गृहं _____ गृहम् ।
Sandīpasya gṛham ..... gṛham.

द्रोण्यां _____ जलम् अस्ति ।
droṇyām ..... jalam asti.

चषके _____ क्षीरम् अस्ति ।
Caṣake ..... kṣīram asti.

विशेषसूचना Viśeṣasūcanā

स्थूल -	बालकः स्थूलः	बालिका स्थूला	पुस्तकं स्थूलम्
Sthūla -	Bālakah sthūlah	Bālikā sthūlā	Pustakam sthūlam
नूतन -	ग्रन्थः नूतनः	लेखनी नूतना	युतकं नूतनम्
Nūtana -	Granthaḥ nūtanah	Lekhanī nūtanā	Yutakam nūtanam

30.1

अपेक्षया Apekṣayā

आवरणे विद्यमानस्य पदस्य साहाय्येन वाक्यानि लिखतु - Āvarane vidyamānasya padasya sāhāyyena vākyaṇi likhatu.

- उदा - विजयस्य अपेक्षया विनयः उन्नतः । (विजयः)
Vijayasya apekṣayā Vinayaḥ unnataḥ. (Vijayaḥ)
१. ----- समीरः चतुरः । (मधुसूदनः)
..... Samīraḥ caturaḥ. (Madhusūdanah)
  २. ----- रामायणं बृहत् काव्यम् । (रघुवंशः)
..... rāmāyaṇam bṛhat kāvyam. (Raghuvamśah)
  ३. मम ----- भवतः गृहं विशालम् । (गृहम्)
Mama ..... bhavataḥ gṛham viśālam. (Gṛham)
  ४. बेङ्गलूरु ----- मैसूरुनगरं सुन्दरम् । (नगरम्)
Beṅgalūru ..... Maisūrunagaram sundaram. (Nagaram)
  ५. ----- भाषणं सुलभम् । (लेखनम्)
..... bhāṣaṇam sulabham (Lekhanam)
  ६. ----- अपर्णा कृशा । (उमा)
..... Aparṇā kṛśā (Umā)

30.2 अ

यत्र - तत्र Yatra - Tatra

एतेषां पदानां साहाय्येन अन्यानि वाक्यानि लिखतु - Eteṣāṃ padānām sāhāyyena anyāṇi vakyāṇi likhatu.

- यथा - शर्करा - पिपीलिकाः यत्र शर्करा तत्र पिपीलिकाः भवन्ति ।
Śarkarā - Pipīlikāḥ Yatra śarkarā tatra pipīlikāḥ bhavanti.
- दीपः - प्रकाशः -----
Dīpaḥ - Prakāśaḥ -----

क्रीडा	- बालकाः	_____
Krīḍā	- bālakāḥ	
विदूषकः	- विनोदः	_____
Vidūṣakaḥ	- Vinodaḥ	
आपणः	- ग्राहकः	_____
Āpaṇaḥ	- Grāhakaḥ	

30.2 आ

द्वितीयं वाक्यं पठित्वा तत्सम्बद्धं प्रथमवाक्यं लिखतु - *Dvitiyaṁ vākyaṁ paṭhitvā tatsambaddham prathamavākyaṁ likhatu.*

यथा -

यत्र भवान् गच्छति तत्र अहमपि आगच्छामि ।
Yatra bhavān gacchati tatra ahamapi āgacchāmi.

१. _____ भवान् अपि क्रीडतु ।
..... bhavān api krīḍatu.
२. _____ भवती मा गच्छतु ।
..... bhavatī mā gacchatu.
३. _____ सर्वे अपि गच्छन्ति ।
..... sarve api gacchanti.
४. _____ वासं मा करोतु ।
..... vāsam mā karotu.

31.1

तुमुन् Tumun

आवरणे विद्यमानस्य क्रियापदस्य उचितं रूपम् उदाहरणवाक्ये इव लिखतु -
Āvaraṇe vidyamānasya kriyāpadasya ucitam rūpam udāharaṇavākyaḥ iva likhatu.

उदा - १. रमेशः क्रीडितुं (क्रीडति) क्रीडाङ्गणं गच्छति ।

Rameśaḥ krīḍitum (krīḍati) krīḍāṅgaṇam gacchati.

२. उमेशः वस्तूनि ----- (आनयति) आपणं गतवान् । Umeśaḥ vastūni ..... (Ānayati) āpaṇam gataṁ.
३. अहं ----- (लिखति) लेखनीम् आनीतवती । Aham ..... (Likhati) lekhanīm ānītavatī.
४. जनाः नाटकं ----- (पश्यति) इच्छन्ति । Janāḥ nāṭakaṁ ..... (Paśyati) icchanti.
५. सः अस्वस्थः । अतः कार्यं ----- (करोति) न शक्नोति । Saḥ asvasthaḥ. Ataḥ kāryam .....(Karoti) na śaknōti.

६. सङ्गीतं ----- (शृणोति) भवान् कुत्र गच्छति ? Saṅgītam ..... (Śṛṇoti) bhavān kutra gacchati ?
७. जलं ----- (पिबति) चषकः आवश्यकः । Jalam ..... (Pibati) caṣakah āvaśyakah.

विशेषरूपाणि Viśeṣarūpāṇi			
उपविशति	- उपवेष्टुम्	उत्तिष्ठति	- उत्थातुम्
Upaviśati	- Upaveṣṭum	Uttiṣṭhati	- Utthātum
अस्ति/भवति	- भवितुम्	क्रीणाति	- क्रेतुम्
Asti / Bhavati	- Bhavitum	Krīṇāti	- Kretum
गृह्णाति	- ग्रहीतुम्	पिबति	- पातुम्
Gṛhṇāti	- Grahītum	pibati	- Pātum
आह्वयति	- आह्वातुम्	मिलति	- मेलितुम्
Āhvayati	- Āhvātum	Milati	- Melitum

31.2

परिवर्तनाभ्यासः (क्त्वातः तुमुन्)

Parivartanābhyāsaḥ (Ktvātaḥ tumun)

- कपिलः **ग्रन्थालयं** गत्वा **ग्रन्थं** पठति । Kapilaḥ granthālayam gatvā grantham paṭhati.
- कपिलः **ग्रन्थं** पठितुं **ग्रन्थालयं** गच्छति । Kapilaḥ grantham paṭhitum granthālayam gacchati.

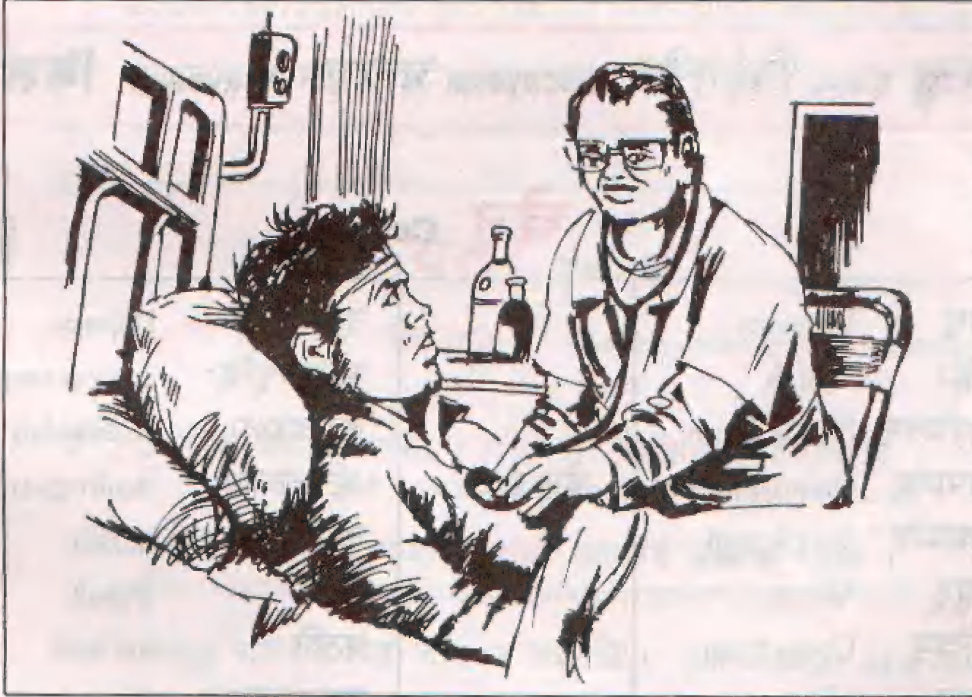
एतेन क्रमेण अन्यानि वाक्यानि परिवर्तयतु - Etena krameṇa anyāni vākyāni parivartayatu.

- गौरी सखीगृहं गत्वा पुस्तकम् आनयति । Gaurī sakhīgṛham gatvā pustakam ānayati.
- चित्रकारः चित्रं लिखित्वा धनं सम्पादयति । Citrakāraḥ citram likhitvā dhanam sampādayati.
- बालिका सम्यक् पठित्वा उत्तीर्णा भवति । Bālikā samyak paṭhitvā uttīrṇā bhavati.
- एषः स्नानं कृत्वा शुद्धः भवति । Eṣaḥ snānam kṛtvā śuddhaḥ bhavati.

५. सम्यक् विचारं कृत्वा कार्यं करोतु । Samyak vicāram kṛtvā kāryam karotu.
----- |
६. सा पत्रालयं गत्वा पत्रं प्रेषयति । Sā patrālayam gatvā patram preṣayati.
----- |
७. उषा लोकयानस्थानकं गत्वा सख्याः स्वागतं करोति । Uṣā lokayānasthānakam gatvā
sakhyāḥ svāgatam karoti.
----- |
८. महाभारतं पठित्वा अहं अनेकाः कथाः जानामि । Mahābhāratam paṭhitvā aham
anekāḥ kathāḥ jānāmi.
----- |
९. भवान् काश्मीरं गत्वा विहारं करोतु । Bhavān Kāśmīram gatvā vihāram karotu.
----- |
१०. सः लेखं लिखित्वा पत्रिकासु प्रकाशयति । Saḥ lekham likhitvā patrikāsu prakāśayati.
----- |

32.1

वैद्यः Vaidyah - किम् अभवत् ? Kim abhavat?

रोगी Rogī - ज्वरः श्रीमन् ! Jvaraḥ śrīman !

वैद्यः - कदा आरभ्य ? Kadā ārabhya ?

रोगी - ह्यः आरभ्य । शिरोवेदना अपि अस्ति । Hyāḥ ārabhya. Śirovedanā api asti.

वैद्यः - आहारः रोचते वा ? Āhāraḥ rocate vā ?

रोगी - आम्, रोचते । Ām, rocate.

वैद्यः - जिह्वां प्रदर्शयतु । भवतु, एतत् औषधम् एताः गुलिकाः च स्वीकरोतु ।
Jihvām pradarśayatu. Bhavatu, etat auśadham etāḥ gulikāḥ ca svīkarotu.

रोगी - सूच्यौषधं न आवश्यकं वा ? Sūcyauśadham na āvaśyakam vā ?

वैद्यः - न, एतदेव पर्याप्तम् । Na, etadeva paryāptam.

रोगी - अद्य मया स्नानं कर्तुं शक्यते किल ? Adya mayā snānam kartum śakyate kila ?

वैद्यः - शक्यते, किन्तु उष्णजलेन करोतु । शीतजलेन मास्तु । यतः भवतः ज्वरः प्रायशः
शीतकारणतः एव आगतः स्यात् । Śakyate, kintu uṣṇajalena karotu. śītajalena
māstu. Yataḥ bhavataḥ jvaraḥ prāyaśaḥ śītakāraṇataḥ āgataḥ syāt.

रोगी - श्रीमन् ! अहं श्वः स्वस्थः भविष्यामि वा ? Srīman ! ahaṁ śvaḥ svasthaḥ
bhaviṣyāmi vā ?

वैद्यः - एतत् औषधं स्वीकरोतु, निश्चयेन स्वस्थः भविष्यति भवान् । Etat auśadham
svīkarotu, niścayena svasthaḥ bhaviṣyati bhavān.

रोगी - धन्यवादः । Dhanyavādaḥ.

किन्तु Kintu निश्चयेन Niścayena प्रायशः Prāyaśaḥ किल Kila

33.1

चेत् Cet

धनम्	Dhanam	चेत् Cet	दानम्	Dānam
वृष्टिः	Vṛṣṭiḥ		सस्यसमृद्धिः	Sasyasamṛddhiḥ
निर्वाचनम्	Nirvācanam		कोलाहलः	Kolāhalaḥ
धूमपानम्	Dhūmapānam		अनारोग्यम्	Anārogyam
सत्कार्यम्	Satkāryam		कीर्तिः	Kīrtiḥ
विद्युत्	Vidyut		दीपः	Dīpaḥ
उपनेत्रम्	Upanetram		पठति	Paṭhati
जलम्	Jalam		वस्त्रक्षालनम्	Vastrakṣālanam

एतस्य कोष्ठकस्य साहाय्येन वाक्यानि लिखतु - Etasya koṣṭhakasya sāhāyyena vākyaṇi likhatu

यथा - १. धनम् अस्ति चेत् दानं करोमि । Dhanam asti cet dānam karomi.

२. _____ भवति ।
..... bhavati.

३. _____ |
 ४. _____ |
 ५. _____ |
 ६. _____ |

33.2

नो चेत् No cet

उदाहरणं दृष्ट्वा तादृशानि त्रीणि वाक्यानि लिखतु - *Udāharaṇam dr̥ṣṭvā tādr̥śāni trīṇi vākyaṇi likhatu.*

- उदा - १. अवकाशः भवति चेत् आगच्छतु, **नो चेत्** मास्तु ।
 Avakāśaḥ bhavati cet āgacchatu, no cet māstu.
२. एतत् वस्त्रम् अल्पमूल्येन ददाति चेत् क्रीणामि, **नो चेत्** न ।
 Etat vastram alpamūlyena dadāti cet krīṇāmi, no cet na.
३. भवान् तत्र समये गच्छति चेत् लोकयानं लभ्यते, **नो चेत्** न लभ्यते ।
 Bhavān tatra samaye gacchati cet lokayānaṁ labhyate, no cet na labhyate.
४. _____ |
 ५. _____ |
 ६. _____ |

33.1

यतः Yataḥ

उदाहरणं दृष्ट्वा तदनुगुणं वाक्यानि परिवर्तयतु - *Udāharaṇam dr̥ṣṭvā tadanuḡaṇaṁ vākyaṇi parivartayatu.*

- उदा - १. आरोग्यं सम्यक् नास्ति । **अतः** सः चिकित्सालयं गच्छति ।
 Ārogyaṁ samyak nāsti. Ataḥ saḥ cikitsālayaṁ gacchati.
- सः चिकित्सालयं गच्छति, **यतः** आरोग्यं सम्यक् नास्ति ।
 Saḥ cikitsālayaṁ gacchati, yataḥ ārogyaṁ samyak nāsti.
२. विद्युत् नास्ति । अतः दीपः न ज्वलति । Vidyut nāsti. Ataḥ dīpaḥ na jvalati.
 _____ |
३. अद्य गणेशोत्सवः । अतः विद्यालयस्य विरामः अस्ति ।
 Adya Gaṇeśotsavaḥ. Ataḥ vidyālayasya virāmaḥ asti.
 _____ |
४. सम्यक् न पठितवान् । अतः सः परीक्षायाम् अनुत्तीर्णः ।
 Samyak na paṭhitavān. Ataḥ saḥ parīkṣāyām anuttīrṇaḥ.

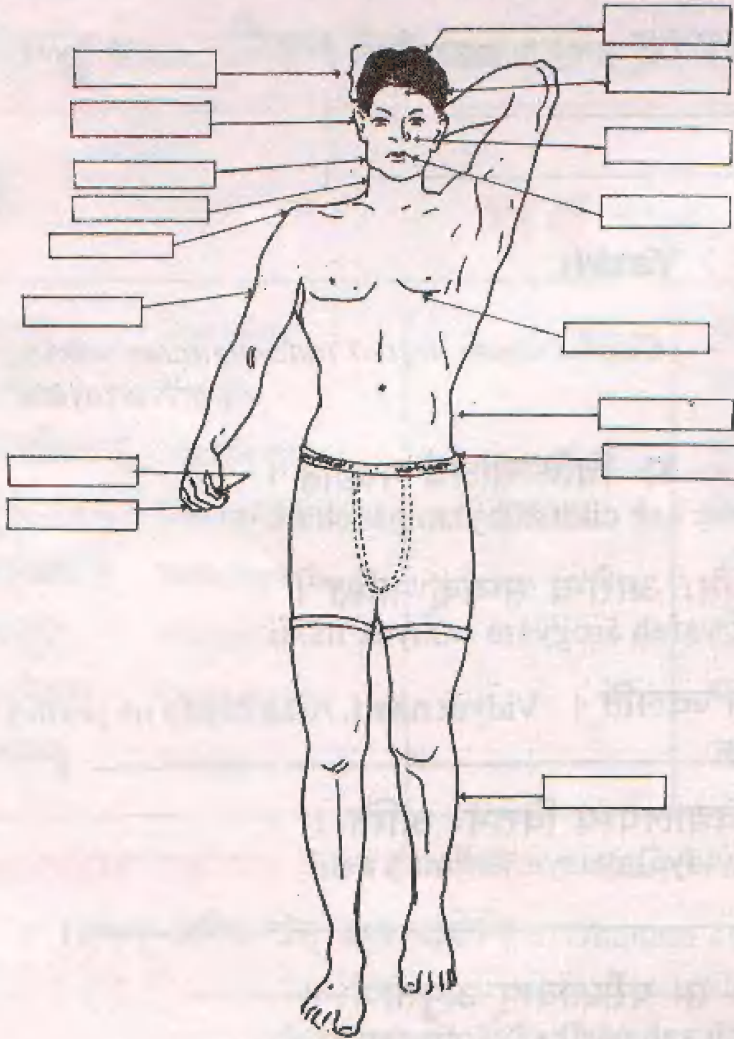
५. संस्कृतं सुलभम् । अतः अहं संस्कृतं पठामि ।
Saṁskṛtam sulabham. Ahaṁ ahaṁ saṁskṛtaṁ paṭhāmi.

६. उदयनः अन्यां भाषां न जानाति । अतः संस्कृतेन वदति ।
Udayanaḥ anyāṁ bhāṣāṁ na jānāti. Ahaṁ saṁskṛtena vadati.

७. तस्य मूल्यम् अधिकम् । अतः तत् वस्त्रं मास्तु ।
Tasya mūlyam adhikam. Ahaṁ tat vastram māstu.

34.1

शरीरस्य अवयवानां नामानि अत्र सन्ति । तानि उचिते स्थाने लिखतु । Śarīrasya avayavānāṁ
nāmāni atra santi. Tāni ucite sthāne likhatu.

केशाः	Keśāḥ
शिरः	Śiraḥ
ललाटः	Lalāṭaḥ
कर्णः	Karṇaḥ
नासिका	Nāsikā
मुखम्	Mukham
कपोलः	Kapolaḥ
कण्ठः	Kanṭhaḥ
वक्षःस्थलम्	Vakṣasthalam
स्कन्धः	Skandhaḥ
भुजः	Bhujāḥ
अङ्गुली	Angulī
नखः	Nakhaḥ
पादः	Pādaḥ
उदरम्	Udaram
कटिः	Kaṭiḥ

एतान् वर्णान् उपयुज्य शरीरावयवानां १० नामानि लिखतु - *Etān varṇān upayujya śarīrāvayavānām 10 nāmāni likhatu.*

पा	ल	का	न	म्
सि	भु	ट	क	:
ना	उ	ल	ज	भ्रू
ख	ऊ	ला	त्र	र
क	पो	टि	ने	द

१. ललाटः । Lalāṭ aḥ २. _____ |
 ३. _____ | ४. _____ |
 ५. _____ | ६. _____ |
 ७. _____ | ८. _____ |
 ९. _____ | १०. _____ |
 ११. _____ |

यः Yaḥ — **सः** Saḥ, **या** Yā — **सा** Sā

उदाहरणं दृष्ट्वा एते के इति लिखतु - *Udāharaṇam dṛṣṭvā ete ke iti likhatu.*

- क्रीडालुः Krīḍāluḥ — **यः** क्रीडति **सः** क्रीडालुः । Yaḥ krīḍati saḥ krīḍāluḥ.
 गायकः Gāyakaḥ — _____ |
 भाषणकारः Bhāṣaṇakāraḥ — _____ |
 चालकः Cālakaḥ — _____ |
 लेखकः Lekhakaḥ — _____ |
 वैद्या Vaidyā — **या** चिकित्सां करोति **सा** वैद्या । Yā cikitsāṁ karoti sā vaidyā.
 नर्तकी Nartakī — _____ |
 अध्यापिका Adhyāpikā — _____ |
 कार्यकर्त्री Karyakartrī — _____ |

यत् — **तत्** Yat - Tat

एतानि वाक्यानि पठतु - *Etāni vākyāni paṭhatu.*

१. मम समीपे **यत्** पुस्तकम् अस्ति **तत्** अन्यत्र नास्ति ।
 Mama samīpe yat pustakam asti tat anyatra nāsti.
 २. विदेशे **यत्** तन्त्रज्ञानम् अस्ति **तत्** भारते नास्ति ।
 Videśe yat tantrajñānam asti tat bhārate nāsti.
 ३. अध्यात्मविषये भारतीयानां **यत्** चिन्तनम् अस्ति **तत्** अपूर्वम् ।
 Adhyātmaviṣaye bhāratīyānām yat cintanam asti tat apūrvam.

एतादृशानि वाक्यानि लिखतु - Etadrśāni vākyaṇi likhatu.

----- यत् Yat ----- तत् Tat ----- |
----- यत् Yat ----- तत् Tat -----

36.1

यद्यपि – तथापि

Yadyapi - Tathāpi

अत्र वाक्यद्वयं लिखितम् अस्ति । तत् उदाहरणानुगुणम् एकं वाक्यं कृत्वा लिखतु -
Atra vākyadvayaṁ likhitam asti. Tat udāharaṇānugūṇam ekam vākyaṁ kṛtvā likhatu.

यथा - सः निर्धनः । दानं करोति । Saḥ nirdhanaḥ. Dānam karoti.

यद्यपि सः निर्धनः तथापि दानं करोति । Yadyapi saḥ nirdhanaḥ tathāpi dānam karoti.

१. मम समयः नास्ति । भवत्याः गृहम् आगच्छामि । Mama samayaḥ nāsti. Bhavatyāḥ
grham āgacchāmi.

२. सः बुद्धिमान् । परीक्षायाम् अनुत्तीर्णः । Saḥ buddhimān. parīkṣāyām anuttīrṇaḥ.

३. अहं भोजनं न कृतवान् । बुभुक्षा नास्ति । Aham bhojanam na kṛtavān. Bubhukṣā nāsti.

४. अहम् अधिकं पठामि । स्मरणे न तिष्ठति । Aham adhikam paṭhāmi. smaraṇe na tiṣṭhati.

५. किञ्चित् कष्टं भवति । अहं योगासनं करोमि । Kiñcit kaṣṭam bhavati. Aham
yogāsanam karomi.

६. अद्य भानुवासरः विद्यालयस्य विरामः नास्ति । Adya Bhānuvāsaraḥ vidyālayasya
virāmaḥ nāsti.

कठिनशब्दानां सान्दर्भिकाः अर्थाः

अधिकारी = Officer (पु)	ग्राहकः = Customer (पु)
अन्यत्र = Elsewhere (अ)	ग्राहिका = Customer (स्त्री)
अवलेहः = Pickle (पु)	चर्चा = Discussion (स्त्री)
आत्मविश्वासः = Selfconfidence (पु)	चतुरः = Clever (पु)
आपणः = Shop (पु)	चालकः = Driver (पु)
आपणिकः = Shopkeeper (पु)	चिकित्सा = Treatment (स्त्री)
आमलकम् = Gooseberry (न)	जन्मदिनम् = Birthday (न)
आवुत्तः = Sister's husband (पु)	जागरितः = Awake (पु)
उन्मत्तः = Mad (पु)	जामाता = Son-in-law (पु)
उपन्यासः = Lecture (पु)	तालः = Lock (पु)
ऊरुकम् = Trousers (न)	तिन्त्रिणी = Tamarind (स्त्री)
एकत्र = At one place (अ)	त्रिचक्रिका = Auto (स्त्री)
कण्ठहारः = Necklace (पु)	दिनचर्या = Daily work (स्त्री)
कपाटिका = Cup-board (स्त्री)	दुहिता = Daughter (स्त्री)
कर्मकरः = Worker (पु)	दूरवाणीविनिमयकेन्द्रम् = Telephone exchange (न)
कलायः = Groundnut (पु)	देवरः = Husband's younger brother (पु)
कृपया = Please (स्त्री) (तृ.ए.व.)	दौहित्रः = Grandson (पु)
कृशा = Thin (स्त्री)	दौहित्री = Grand daughter (स्त्री)
क्रीडाङ्गणम् = Playground (न)	ध्वनिवर्धकम् = Loud speaker (न)
कथितम् = Sambar (न)	ननान्दा = younger brother's wife (स्त्री)
गुडः = Jaggery (पु)	नागरिकः = Citizen (पु)
गुलिका = Tablet (स्त्री)	निधानिका = Shelf (स्त्री)
गृहपाठः = Homework (पु)	निमीलनम् = Closing of eyes (न)
ग्रन्थालयः = Library (पु)	

निर्वाचनम् = Election (न)
 पत्रालयः = Post office (पु)
 परश्वः = Day after tomorrow (अ)
 परह्यः = Day before yesterday (अ)
 परिणीतवान् = Married (पु)
 पालितपुत्रः = Broughtup son (पु)
 पितामहः = Father's father (पु)
 पितामही = Father's mother (स्त्री)
 पितृव्यः = Father's younger brother (पु)
 पितृव्या = Father's younger brother's
 wife (स्त्री)
 प्रतीक्षा = Expectation (स्त्री)
 प्रपरश्वः = Day after day after
 tomorrow (अ)
 प्रवासः = Tour (पु)
 प्रस्थाय = After setting out (अ)
 प्रावारकम् = Coat (न)
 फेनकम् = Soap (न)
 बुभुक्षा = Hunger (स्त्री)
 भागिनेयः = Sister's son (पु)
 भागिनेयी = Sister's daughter (स्त्री)
 मलिनम् = Dirty (न)
 मशी = Ink (स्त्री)
 मातामहः = Mother's father (पु)
 मातामही = Mother's mother (स्त्री)
 मातुलः = Mother's brother (पु)
 मातुलानी = Mother's brother's wife (स्त्री)

मूल्यम् = Price (न)
 मोदकम् = A sweet dish (न)
 यन्त्रागारम् = Factory (न)
 लेखः = Article (पु)
 लोकयानम् = Bus (न)
 वसतिगृहम् = Lodging (न)
 वातावरणम् = Atmosphere (न)
 विक्रेता = Seller (पु)
 वितारकः = Supplier (पु)
 वित्तकोशः = Bank (पु)
 विद्युत् = Electricity (स्त्री)
 विपणिः = Market (पु)
 व्यञ्जनम् = Curry (न)
 शिरस्त्रम् = Cap (न)
 श्लोकः = Verse (पु)
 श्वः = Tomorrow (अ)
 श्वशुरः = Father-in-law (पु)
 श्वश्रूः = Mother-in-law (स्त्री)
 सम्मार्जनी = Broom (स्त्री)
 सर्वत्र = Everywhere (अ)
 सूच्यौषधम् = Injection (न)
 सेवकः = Waiter (पु)
 स्थानकम् = Station (न)
 स्नुषा = Daughter-in-law (स्त्री)
 स्वायत्तसंस्था = Private company (स्त्री)
 ह्यः = Yesterday (अ)

* * *